

De arbeidersraden in de theorie van de Nederlands-Duitse communistische linkerzijde

*D'Arbeidersraden worde' eenmaal het wezen
Van de geheele menschheid op de aarde.
Zooals in bloemen in een groote gaarde
Het hoogste zonnelicht samengelezen.
Zij zijn het hoogste van de al-gemeenschap,
Zij zijn het verwerpen van de alleenschap,
Dáárin elke man, vrouw en teeder kind
Alleen zijn eenig doel, de Menschheid, vindt.
De Arbeidersraden zijn dus als het licht -
Zij zijn de vrede, de rust en het heil,
Zij zijn de waarheid en de bron der waarheid.
Zij zijn de vastheid en het Algeheel
Der menschheid, de knooppunten van den arbeid,
Zij zijn de zaligheid der menschheid, - o zij zijn het licht.*

(Herman GORTER, De Arbeidersraad)

Het beslissende belang van de arbeidersraden voor de nieuwe arbeidersbeweging, geboren uit de puinhopen van de Eerste Wereldoorlog, werd nog opgemerkt vóór de revolutionaire golf van 1917-1921, die deze organisatiemethode liet groeien uit een enorme proletarische aardbeving in landen als Duitsland, Hongarije, Oostenrijk en Rusland. Het is in dit laatste land, waar in 1905 de eerste arbeidersraden verschenen, de vorm van deze laatste organisatie bleek de definitieve vorm te zijn van het eerste arbeiderszelfbestuur sinds de Commune van Parijs.

De bijdrage van de Nederlandse linkerzijde, of liever gezegd van Nederlands-Duitse linkerzijde, aan de theoretische discussie over de arbeidersraden is niet alleen een simpele erkenning van deze vorm van revolutionaire praktijk voor het proletariaat op weg naar zijn bevrijding. Zij houdt allereerst de erkenning in van de geestelijke factor, d.w.z. het bewustzijn factor, om de strijdvormen van het proletariaat leven in te blazen.

Aanvankelijk zou het proletariaat, zonder enige filosofie van praktijk, zichzelf niet kunnen bevrijden. De objectieve voorwaarden (die van de crisis), die van de organisatie (vakbonden en partij) van de leidende minderheden waren niet voldoende. Er ontbrak een noodzakelijke voorwaarde: de voorwaarde van de massa, bewogen door het bewustzijn van het revolutionaire streven.

Daarvoor is de bijdrage van Dietzgen fundamenteel om het ontstaan van communistisch links in Nederland, en de verdere ontwikkeling van de theorie over de arbeidersraden door Pannekoek te begrijpen.

1. Klassebewustzijn

De invloed van Dietzgen

Voor de Nederlandse linkerzijde is de revolutie geen product van ruwe materiële krachten, zoals op fysiek gebied, maar in de eerste plaats een kwestie van ontwikkeling van de geest: er is in eerste instantie een overwinning van de geest vóór alle materiële overwinning.

Dit is de reden waarom hun tegenstanders hen vaak afschilderden als een “idealistische stroming”.

De Nederlandse linkerzijde was een marxistische stroming die, zoals alle “radicalen”, als Rosa Luxemburg, het belang onderstreepte van de bewustwording in de klassenstrijd, een verschijnsel dat in deze tijd -volgens de terminologie- werd gedefinieerd als “geestelijke verschijnsel”.

De intellectuele leidraad van de Nederlandse marxisten, gedurende hun eerste strijd tegen het revisionisme en het mechanisme van de “Vulgaat Makers” van het marxisme, was ongetwijfeld Joseph Dietzgen.

De socialistische filosoof Josef Dietzgen (1828-1888) was na de publicatie van zijn boek *Het wezen van de menselijke hoofdarbeid* [Das Wesen der Kopfarbeit]¹ in 1869 onthaald als een van de belangrijkste uitvinders van het dialectisch materialisme, evenals Marx en Engels in zijn beroemde boekje Ludwig Feuerbach en de uitkomst van de klassieke Duitse filosofie (1888). Engels begroette de methodologische identiteit tussen hem, Marx en Dietzgen: “*En deze materialistische dialectiek, die jarenlang ons beste werkinstrument en ons scherpste wapen is geweest, werd, opmerkelijk genoeg, niet alleen door ons ontdekt, maar ook, onafhankelijk van ons en zelfs van Hegel, door een Duitse arbeider, Joseph Dietzgen.*”² Ondanks dit compliment van de auteur van *Anti-Dühring*, vonden de filosofische werken van Dietzgen een zwakke weerklank bij de belangrijkste theoretici van de IIe Internationale. Die beoordeelden Dietzgens filosofie als een bleke herhaling van Marx, in het ergste geval een verdachte uitwas van het idealisme. Franz Mehring bekritiseerde een dialectiek “verstoken

¹ Josef DIETZGEN, L'essence du travail intellectuel, met een voorwoord van Pannekoek (1902), "Champ libre", Parijs, 1973. Er bestaat een vertaling in het Nederlands door Gorter, in 1903.

² Boekje van Engels, vertaling in het Frans, "Editions sociales", Parijs, 1966, p. 60-61. Dietzgen was geen arbeider, maar een meesterlooier met een eigen maatschappij.

van kennis”, slachtoffer van een zekere “verwarring”.³ Plechanov vond geen enkele originele bijdrage aan de materialistische theorie en verwierp met minachting de “verwarring” van de theorie die hem te idealistisch leek, en zelfs een terugtrekkende beweging waarin hij de theorie vergeleek met de “materialisten” van de XVIIIe eeuw. Hij meende bij Dietzgen een poging te bespeuren “om de tegenstelling tussen idealisme en materialisme te verzoenen”.⁴ Dit wantrouwen zou gedeeltelijk verklaard kunnen worden door de brede weerklank die Dietzgen vond in bepaalde idealistische kringen, die samen met de zoon van Dietzgen het zogenaamde “Dietzgenisme” probeerden uit te werken.⁵ In volle theoretische strijd tegen de dwalingen van het “Dietzgenisme” en het “Machisme” (theorie van de natuurkundige Mach) droegen de Russische en Duitse linkse socialistische er de opmaak van een neo-idealisme aan over. Deze mening werd verre van gedeeld door Lenin en de massa van de bolsjewistische militanten⁶, die in Dietzgen, net als de Nederlandse linkse zijde, een spirituele “leermeester” zouden vinden tegenover een fatalistische en mechanistische visie die wordt uitgedragen door het zogenaamde “historisch materialisme” dat de activiteit van het bewustzijn in de klassenstrijd onderschat.

De belangstelling van de marxistische linkse zijde voor Dietzgen bestond niet alleen uit de materialistische kritiek op de speculatieve filosofie (Kant en Hegel), maar ook uit de verwerping van de vulgair materialistische opvatting van de geest, gedefinieerd als een eenvoudige afspiegeling van de Materie. Dietzgen verwierp het rigide onderscheid dat de idealisten en de vulgair-materialisten van de XVIIIe eeuw maakten tussen “geest” (Geist) en “materie”. De hersenen waren geen eenvoudige externe opslagplaats van de tastbare wereld, maar eerder het gebied van activiteit van het denken. Het geestelijke (geestig) werk van de hersenen verschijnt met de uitwerking van de gevoelige objecten onder de vorm van concepten die het verzamelen in een onverbreekelijke totaliteit en eenheid. Van hieruit een verwerping van het empirisme, dat dus, zich aansluitend bij het idealisme, van mening is dat de Materie eeuwig, onvergankelijk en onveranderlijk is. In werkelijkheid bestaat voor het dialectisch en historisch materialisme “*de Materie in de verandering, de materie is wat verandert en het enige wat blijft is de verandering*”.⁷ Hieruit volgt dat elke kennis relatieve

³ Franz MEHRING, Die Neue Zeit, 29 okt. 1909, in Gesammelte Werke, Dietz, 1961, T 13, p. 212-213.

⁴ PLEKHANOV, Philosophical Works, T 3, Moskou, 1981, p. 100-116: "Joseph Dietzgen", 1907.

⁵ Pannekoek zelf protesteerde tegen de beweringen van de zoon van Dietzgen en anderen om een "Dietzgenistische" theorie te vormen, "minder rigide" en meer "idealistisch" tenslotte dat "het enge marxisme". In een artikel van 12.11.1910 "Dietzgenismus und Marxismus" in Bremer Bürgerzeitung; herdruk in BOCK, "Pannekoek in der Vorkriegssozialdemokratie", Jahrbuch 3, Frankfurt/Main, 1975 - Pannekoek verwierp het idee om Marx tegenover Dietzgen te stellen: "Niet 'Dietzgenisme' of 'eng marxisme', maar Marx en Dietzgen, dat is het standpunt van het proletariaat.... Het heeft er maar één marxisme, de wetenschap van de maatschappij en de mensheid die door Marx is gesticht, waarin de bijdragen van Dietzgen passen als een noodzakelijk en groot deel."

⁶ Lenin schreef in Materialism and Empiriocriticism (1909) als volgt: "Deze filosofische arbeider, die op zijn eigen wijze het dialectisch materialisme heeft ontdekt, ontbreekt het niet aan grootheid." p. 257, deel XIV, Lenins Works, "Editions sociales", 1962) In deze richting stelde Pannekoek in 1910 de bolsjewieken tegenover Plechanov; deze laatste was de uitdrukking van een mechanisch en fatalistisch marxisme: "... Tegenover de bolsjewieken, die de theorie van Dietzgen, als theorie van de activiteit van de menselijke geest, tegenover het fatalistisch marxisme stelden, oefende Plechanov een zure maar ongefundeerde kritiek uit." Deze lofzang op de bolsjewieken in 1910 is te vergelijken met het latere standpunt van Pannekoek over de bolsjewieken en Lenin in 1938.

⁷ *The Nature of Brainwork*, Champ libre, Paris, 1973, p. 90.

kennis is; zij is niet mogelijk buiten de “gegeven perken”. Tenslotte kan deze relatieve kennis van de materiële substantie alleen plaatsvinden door een actieve tussenkomst van het bewustzijn. Dit bewustzijn, “geest” (Geist) genoemd, legt dialectische relaties met de materie. Er bestaat een permanente wisselwerking tussen “geest” en “materie”: “De geest is een materie voor de dingen en de dingen een materie voor de geest. Geest en dingen bestaan alleen door hun relaties.”⁸

De theorie van Dietzgen was niet in tegenspraak met die van Marx en Engels. Vaak, tegen de prijs van een onhandige terminologie, verlengde zij deze door een “wetenschap van de menselijke geest” te ontwikkelen. Deze “geest” was een complex van onlosmakelijk verbonden kwaliteiten: bewustzijn, onbewustheid, moraal, psychologie en rationaliteit. Vanuit revolutionair oogpunt werd de bijdrage van Dietzgen gekenmerkt door een drievoudige aandrang: a) het belang van de theorie als waarneming en radicale transformatie van de werkelijkheid; en bijgevolg de verwerping van elk reductionistisch empirisme; b) de relativiteit van de theorie die verandert met de ontwikkeling van “de sociale materie”; c) de actieve rol van het bewustzijn in de werkelijkheid, waarvan het niet de weerspiegeling maar de inhoud zelf is. Een dergelijke systematisering van de essentiële lessen van het marxisme vormde in feite een instrument tegen elke reductie van het marxisme tot een zuiver economisch fatalisme en tegen elke versteende vastlegging van het vermogen van de methode en de resultaten van het historisch materialisme.

Alle Nederlandse Tribunisten, Gorter, Pannekoek en Roland Holst waren vervuld met enthousiasme om Dietzgen grondig te bestuderen, te becommentariëren en te vertalen⁹. Het benadrukken van de rol van de “geest” in de klassenstrijd was een directe oproep tot de spontaniteit van de arbeiders om het rigide kader van de sociaal-democratie en de arbeidsbureaucratie te overstijgen. Het was een directe oproep tot de strijd tegen de revisionistische twijfels en het fatalisme dat het kapitalisme als “eeuwig” en “onvergankelijk” beschouwde, net als de materie. Het was vooral een oproep tot energie en enthousiasme van de arbeidersklasse in haar strijd tegen het bestaande systeem, een strijd die bewustzijn vereist, opofferingsgezindheid en het hebben van een doel, kortom in morele en intellectuele kwaliteiten. Deze oproep tot een nieuwe proletarische ethiek vonden de Nederlandse marxisten in de geschriften van Dietzgen.¹⁰ Door de kritiek op het traditionele burgerlijke materialisme en het gepopulariseerde en vereenvoudigde marxisme ontwikkelden de Nederlandse theoretici in feite een nieuwe vorm van “proletarische” moraal en klassenbewustzijn. Dietzgen was voor hen slechts een onthullende richting van het marxisme, waarvan de begrippen door de reformistische visie waren vervormd.

⁸ Idem, p. 71.

⁹ In het Nederlands vertaald door Gorter, werd Josef Dietzgen becommentarieerd door Pannekoek, in een Voorwoord van 1902, "Situation and significance of the philosophical Works of Josef Dietzgen" ("Champ libre", Parijs, 1973); en door Henriëtte Roland Holst: Joseph Dietzgens Philosophie in ihrer Bedeutung für das Proletariat, München, 1910. Dit laatste werk was een lange synthetische samenvatting van de teksten van Dietzgen. Het legde veel nadruk op de "moraal" van Dietzgen, die door Plechanov werd aangevallen.

¹⁰ DIETZGEN, *op. cit.*, p. 183: "Our fight is not directed against morality, nor even against a certain form of the latter, but against the claim to want to make of a given form the high-speed format of morality in general."

Bij de Nederlandse linkerkzijde liep de interpretatie van de rol van de “geest” in de klassenstrijd echter uiteen. De interpretatie van Dietzgen door Roland Holst was niets minder dan een idealistische mengeling van geestdrift en moraal, een religieuze visie die het gebruik van geweld in de strijd tegen het kapitalisme minimaliseerde.¹¹ Gorter, veel “materialistischer”, was meer voluntaristisch en gaf een interpretatie, gericht op de subjectieve voorwaarden van de daad, gedefinieerd als “geestelijk”: *“De geest moet worden gerevolutioneerd. De vooroordelen, de lafheid moeten worden uitgeroeid. Van alles is de geestelijke propaganda het belangrijkste. Kennis, geestelijke kracht, gaan hiervoor en zijn essentieel als het meest noodzakelijke. Alleen kennis geeft een goede organisatie, een goede vakbeweging, juist beleid en daardoor verbeteringen in de economische en politieke leiding.”*¹² En Gorter, soms gekwalificeerd als idealist en “Illuminist”¹³, zorgde ervoor vooral militante inhoud te geven aan de “geestelijke” factor, door elk fatalisme uit te sluiten: “De maatschappelijke kracht die ons voortdrijft is geen gestorven lot, een ongehoorzame materie massa. Het is de maatschappij, het is een levende kracht... Wij maken de geschiedenis niet uit eigen wil, maar wij doen het.”¹⁴ Voor Pannekoek daarentegen resulteert de geestelijke factor in de ontwikkeling van de theorie. Deze is evengoed een methode voor economie van het denken, in pure “kennis”, als een bewuste en rationele kennis, waarvan de rol is “de wil te onttrekken aan de zeer krachtige, directe, instinctieve impuls, en deze ondergeschikt te maken aan bewuste en rationele kennis”. De theoretische kennis stelt de arbeider in staat te ontsnappen aan de invloed van het onmiddellijke en beperkte belang ten gunste van het algemene proletarische klassenbelang, om zijn handelen af te stemmen op het langetermijnbelang van het socialisme”.¹⁵ Voor Pannekoek past de rol van de “geest” in de “geesteswetenschap”, wat betekent de ontwikkeling van kritische en wetenschappelijke wapens tegen de burgerlijke ideologie.

Vormen van klassenbewustzijn bij de Nederlandse linkerkzijde

De macht van het proletariaat ligt volgens de marxistische linkerkzijde niet alleen in zijn aantal (concentratie) en zijn economisch belang. Het wordt een klasse voor zichzelf [in sich en für sich] als het zich niet alleen bewust wordt van zijn kracht, maar ook van zijn bijzondere belangen en doel. Bewustzijn [Bewusstsein] geeft de arbeidersklasse bestaan in de geschiedenis. Elk bewustzijn is zelfbewustzijn [Selbstbewusstsein]: “Alleen dankzij haar klassenbewustzijn verandert het grote aantal in een aantal voor de klasse zelf en slaagt deze

¹¹ Deze minimalisering van klassengeweld als materiële factor komt vaak voor in twee belangrijke teksten van Roland Holst: *De strijdmiddelen der sociale revolutie*, Amsterdam, 1918; *De revolutionaire massen-actie*, Rotterdam, 1918. Voor Roland Holst betekent massa-actie niet "geweld"; zij gebruikt vaak de term "geestelijk geweld".

¹² GORTER, *Het historisch materialisme*, Amsterdam, 1909, p. 111.

¹³ Programma communiste nrs. 53-54, okt. 1971-maart 1972, "Gorter, Lenin and the Left". Onder "illuminisme" verstaat de "bordigistische" stroming het aanhangen van de ideeënstroom van de eeuw der lichten, in zijn vorm van "Verlichting" (Aufklärung). In feite haalt de "bordigistische" stroming om polemische redenen Gramsci en Gorter-Pannekoek systematisch door elkaar.

¹⁴ GORTER, *Der historische Materialismus*, Stuttgart, 1909; blz. 127, met een zeer lovend voorwoord van Kautsky.

¹⁵ Die taktischen Differenzen in der Arbeiterbevegung, Hamburg, 1909; citaat van Serge BRICIANER, *Pannekoek and the Workers' Councils*, EDI, Paris, 1969, p. 97.

erin te beseffen dat zij essentieel is voor de productie; alleen dankzij haar kan het proletariaat haar belangen bevredigen, haar doel bereiken. Alleen door het klassenbewustzijn kan dit enorme en gespierde lichaam het bestaan bereiken en tot actie in staat zijn.”¹⁶

Op traditionele wijze, in de marxistische beweging, analyseerden Pannekoek en de stroming van de Nederlandse linkerrijde de verschillende niveaus van klassenbewustzijn, in hun historische dimensie. In het begin is er geen voltooid toegewezen bewustzijn of klassenbewustzijn, om opnieuw de formulering van Lukacs te nemen¹⁷ - zoals het voorwaardelijk en ideaal zou zijn als het tot rijpheid was gekomen. De primitieve vorm van het klassenbewustzijn, essentieel voor de strijd, ligt in “het instinct van de massa's” of “het klasseninstinct”. Terwijl hij aantoonde dat dit instinct, dat verschijnt in de spontane actie, er een is “om te handelen gegeven door het onmiddellijke gevoel, in tegenstelling tot het handelen gebaseerd op een intelligente reflectie”, bevestigde Pannekoek dat “het instinct van de massa's de hefboom was van de politieke en revolutionaire ontwikkeling van de mensheid”.¹⁸ Op een enigszins Soreliaanse manier had deze aporie de schijn van een verheerlijking van “het zekere instinct van de klasse”. Het van het was niets. Voor Pannekoek was dit instinct “het onmiddellijke klassenbewustzijn”, niet getrimd, nog niet aangekomen bij zijn politieke en socialistische vorm. In haar polemieken tegen de Kautskyistische revisionisten, in verband met de spontane acties van de massa's, onderstreepte de Nederlandse linkerrijde vaak “het gezonde en zekere” instinct van de klasse. Dit was eigenlijk het klassenbelang van de arbeiders, verlamd door de gebureaucratiseerde apparaten van de vakbonden en de partij.

Het Nederlandse marxisme, vaak vergelijkbaar met de spontaneïstische stroming¹⁹, had niet de verering van de spontaniteit: het klassenbewustzijn had niets “spontaan”; het was niet verbonden met “een irrationele mystiek” van het handelen, zoals bij Sorel. Benadrukkend dat dit klassenbewustzijn noch een sociale groepspsychologie noch een individueel bewustzijn was, gaf het Nederlandse marxisme een definitie die zeer ver verwijderd was van enig spontanisme:

- het bewustzijn in het proletariaat is een collectieve wil, georganiseerd als een lichaam; zijn vorm is noodzakelijkerwijs de organisatie die eenheid en samenhang geeft aan de uitgebuite klasse: “Organisatie verzamelt binnen één kader individuen die voordien geatomiseerd waren. Vóór de organisatie was de wil van ieder van hen onafhankelijk van alle anderen gericht; organisatie betekent eenheid van alle individuele wensen die in dezelfde richting handelen. Zolang de verschillende atomen in alle richtingen

¹⁶ PANNEKOEK, "Tactical Divergences in the Workers' movement", uittreksel uit BRICIANER, op. cit., p. 56.

¹⁷ LUKACS, *History and class consciousness*; Editions of Minit; 1960; Paris; p. 73.

¹⁸ PANNEKOEK, in Bremer Bürgerzeitung, 24.8.1912, "Der Instinkt der Massen"; herdruk door BOCK (Hans Manfred), in Jarhbuch 3, "Die Linke in der Sozialdemokratie", 1975, p. 137-140.

¹⁹ Het is het standpunt van de stroming die "Leninistisch" genoemd wordt, vooral vertegenwoordigd door de volgelingen van Bordiga.

gericht zijn, neutraliseren zij elkaar en is de optelsom van hun handelingen gelijk aan nul.”²⁰

- Dit bewustzijn was geen zuivere weerspiegeling van de economische strijd van het proletariaat. Het nam een politieke vorm aan, waarvan de meest uitgewerkte en hoogste uitdrukking de socialistische theorie was, die het het proletariaat mogelijk maakte het “instinctieve” en nog onbewuste stadium van strijd te overstijgen om het stadium van volwassen actie te bereiken, zich richtend op het communistische doel: “Het is het in werking stellen van de socialistische theorie, fundamenteel wetenschappelijk, die zowel zal bijdragen om de beweging een rustige en zekere koers te geven als om onbewuste instincten om te zetten in bewuste daden van de mensen.”²¹

Aan deze organisatie en deze theorie, die hij soms “kennis” noemt, voegde Pannekoek de discipline toe, vrij toegelaten, als cement van het bewustzijn.

Deze opvatting van de Nederlandse marxistische linkerrand stond haaks op het substitutisme van Lenin in *Wat te doen?* uit 1903, volgens welke het bewustzijn naar buiten werd gebracht door “burgerlijke intellectuelen”. Het week evenzeer af van de spontaneïstische stroming, die elke vorm van organisatie afwees. Het stond voor de Nederlandse linkerrand buiten twijfel dat het klassenbewustzijn twee onlosmakelijke dimensies had: de theoretische diepgang, die van de “kennis” (kwalitatief aspect) vergaard door de historische ervaring, en de omvang ervan in de massa (de omzetting van kwaliteit in kwantiteit). Daarom benadrukten de Nederlandse en Duitse marxisten het beslissende belang van de massastakingen, tegelijkertijd “spontaan” en “georganiseerd”, voor de massale ontwikkeling van het klassenbewustzijn.

Dit standpunt lag in de lijn met de theorie van Marx over het bewustzijn.²² Na 1905 en de eerste Russische revolutie verschilde deze (tot 1917), in tegenstelling tot de eerste indruk, weinig van die van Lenin, die toen schreef dat “klasseninstinct”, “spontaniteit” en socialistische opvoeding van het proletariaat onlosmakelijk met elkaar verbonden waren: “De arbeidersklasse is instinctief, spontaan socialistisch en meer dan 10 jaar activiteit van de sociaal-democratie heeft veel gedaan om deze spontaniteit om te zetten in bewustzijn.”²³ In

²⁰ PANNEKOEK, "Massenaktion und Revolution", in *Die Neue Zeit*, XXX/2, 1911-1912, blz. 541-550; 585-593; 609-616. Herdruk in Antonia GRUNENBERG, *Die Massenstreikdebatte*, Frankfurt/Main, 1970. Franse vertaling: Kautsky, Luxemburg, Pannekoek. *Socialism: the Western way*, Paris, 1983 (met een inleiding van Henri WEBER, voormalig trotskistisch leider van de Revolutionaire Communistische Bond (LCR) en tegenwoordig [in 1999] senator en secretaris van de Franse socialistische partij), p. 297-335.

²¹ PANNEKOEK, *op. cit.*, in BRICIANER, p. 98.

²² MARX, *De Duitse Ideologie*: "Om dit communistische bewustzijn massaal voort te brengen, alsook om van de zaak zelf de triomf te maken, is een transformatie nodig die de massa van de mensen raakt, die alleen kan plaatsvinden in een praktische beweging, in een revolutie." [MARX, *Works* 3, "La Pléiade", Gallimard, Paris, p. 1123.] En Marx voegt eraan toe: de arbeidersklasse is een klasse "waaruit het bewustzijn van de noodzaak van een diepgaande revolutie voortkomt, het communistisch bewustzijn" (idem, p. 1122).

²³ LENIN, "On the reorganisation of the party", 1905, *Works*, volume 10, p. 24.

de marxistische linkerzijde was er vóór 1914 nog een echte convergentie in de opvatting over de kwestie van het klassenbewustzijn.

2. De massale stakingen en de verenigde organisatie van het proletariaat

De massastaking was de uiteindelijk gevonden vorm van klassenbewustzijn. Deze zou afhangen van het vacuüm, als ze niet eindelijk geconcretiseerd werd door de opbouw van de organisatie van alle proletariërs en door de strijd voor alle economische en politieke macht tegen de kapitalistische staat.

Het debat over de massastakingen in de IIe Internationale vóór 1905

Tot het begin van de eeuw, voordat de eerste Russische revolutie van 1905 losbarstte, waren de debatten in de IIe Internationale over de revolutionaire actiemiddelen van het proletariaat beperkt en opgenomen in de vice-resoluties van het congres over de algemene staking. De door de anarchistische stromingen aanbevolen algemene staking werd verworpen als indruisend tegen de tactiek en de strategie van de arbeidersbeweging. Verdedigd als een “onverstandige” methode “om de revolutie te maken” bij gebrek aan politieke organisaties van de arbeidersklasse, werd ze het voorrecht van het revolutionaire syndicalisme.²⁴ Het revolutionaire syndicalisme verwierp elke parlementaire tactiek en elke langetermijnstrategie voor de organisatie van de arbeidersbeweging en maakte daaruit een theorie van “handelende minderheden” en een “revolutionaire gymnastiek” die noodzakelijk en voldoende was om door “directe actie” de geest van opstand bij de werkende massa's in stand te houden. Voor Sorel en zijn aanhangers was de algemene staking tegelijkertijd een brute catastrofe (“de Grote Avond”) die in één beslissende actie een einde maakte aan het kapitalisme, een idealistische mythe die de massa's een quasi-religieus geloof gaf in de verwezenlijking van de revolutie. Bij het vertrek was het debat over de algemene staking een strijd tussen twee tegengestelde stromingen: Het anarchisme of revolutionair syndicalisme en het marxisme, waarvan het doel was om de georganiseerde politieke activiteit van het proletariaat voor te bereiden op de subjectieve omstandigheden van de revolutie. Golven van massastakingen die vanaf het begin van de eeuw begonnen, zorgden ervoor dat het debat over de “algemene staking” niet langer een theoretisch gevecht was tussen marxisme en anarchisme, maar een cruciaal debat over de koers van de revolutie binnen het marxistische kamp, en het breekpunt tussen marxisten en reformisten/revisionisten.

De algemene staking, als strijdbeleid tegen het kapitalistische systeem, stond sinds het begin van de arbeidersbeweging in het centrum van haar concrete zorgen. Ze werd voor het eerst gebruikt in 1842 door de Engelse Chartistische beweging. Aan het einde van een lange economische depressie, die de lonen van de arbeiders verminderde, en in het kader van een Chartistische Petitie, voor het algemeen stemrecht, verspreidde zich gedurende drie weken

²⁴ Kijk Henri DUBIEF (introdunctie en teksten gepresenteerd door), *The Revolutionary Syndicalism*, Armand Colin, Paris, 1969.

een beweging van spontane stakingen, die zich uitstrekte van Engeland tot Schotland en Wales, waarbij 3 miljoen arbeiders betrokken waren. Zonder echte organisatie, zonder leiderschap, maar ook zonder duidelijke politieke vooruitzichten, mislukte de staking. Op een karakteristieke manier was deze algemene “staking”, die eerder een gegeneraliseerde staking was, dubbel: economisch en politiek. Het was een spontane, massale actie, zonder voorafgaande organisatie.

Ten tijde van de Eerste Internationale werd in 1868, tijdens het internationale congres van Brussel, de algemene staking aanbevolen als politiek middel om toekomstige oorlogen te voorkomen. Maar dit besluit van het congres had geen enkel praktisch effect. In de Tweede Internationale kwam de kwestie van de “algemene staking” in een dubbele context naar voren: als beslissende staking voor de politieke en economische rechten van het proletariaat; en als middel van antimilitaristische strijd tegen het oorlogsgevaar. In 1892 werd de algemene staking voor het eerst gebruikt om het algemeen stemrecht te veroveren; de tweede algemene staking, uitgeroepen door de Belgische Arbeiderspartij (POB), maakte het mogelijk het meervoudig stemrecht voor het mannelijke volk te verkrijgen. Het gebruik van de algemene staking zal dus praktisch worden gesteld tijdens alle congressen van de IIe Internationale.

De congressen van Brussel (1891), Zürich (1893) en Londen (1896) markeerden een definitieve breuk met het anarchisme. Dit congres, dat “de universele algemene staking” aanbeval als universeel wondermiddel tegen de oorlog en voor de revolutie, werd verdreven en zijn stellingen over de algemene staking werden verworpen. De Internationale adviseerde aanvankelijk deelstakingen, als middel om de economische en politieke taken van het proletariaat te verwezenlijken, en om de organisatie van het proletariaat te versnellen, voorafgaand aan het opzetten van een internationale beweging. In een periode die gekenmerkt werd door gevechten voor hervormingen, voor de organisatie van het proletariaat tot een bewuste klasse, werden de voorwaarden voor een internationale revolutionaire massa-actie niet gegeven. Dit standpunt was altijd dat van de marxistische linkerzijde, totdat de eerste symptomen van een nieuwe historische periode van revolutionaire gevechten zo helder als een kristal verschenen. De omstandigheden van de tijd vóór 1905, waarin revolutionairen en reformisten in hetzelfde organisatorische kader naast elkaar bestonden, stelden de revisionistische elementen in staat elk fundamenteel debat over de actiemiddelen van het proletariaat te verhinderen: deelstakingen, algemene staking, massastakingen. In 1900, met het congres van Parijs, kon de revisionistische chef van de Duitse vakbonden Karl Legien zonder enige discussie verkondigen: “Zolang er geen sterke organisaties zijn kan er voor ons geen discussie zijn over de algemene staking.”²⁵

Vanaf 1901 ontstond het concrete probleem van de massastakingen van de arbeiders, en ook het abstracte probleem van een internationale algemene staking, in de realiteit van de klassenstrijd, zowel op economisch als op politiek gebied. In 1901 barstte in Barcelona de

²⁵ Citaat van Antonia GRUNENBERG, *Die Massenstreikdebatte*, Frankfurt, 1970, in haar inleiding. (Compilatie van teksten van Pannekoek, Parvus, Luxemburg, Kautsky over massastaking)

staking van het spoorwegpersoneel los; ter onderscheiding van andere categorische conflicten, geleid door vakbonden, breidde dit conflict zich uit tot de metaalbewerkeren. In 1902 braken stakingen uit voor het algemeen kiesrecht, zowel in Zweden als in België. In 1903 verspreidden zich massastakingen in Rusland, kort na de algemene stakingen van de spoorwegen in Nederland. Maar vooral in 1904 zetten de massastakingen in Italië de discussie over algemene stakingen en massastakingen op de agenda. In de herfst van 1904 overspoelde een reeks arbeidersopstanden heel de Mezzogiorno. Een verschrikkelijke repressie bracht de werkkamer van Milaan ertoe om meteen de algemene staking af te kondigen. Deze werd in heel Italië verspreid, en gedurende vier dagen bezetten de arbeiders de fabrieken, en voor het eerst in de geschiedenis van de arbeidersbeweging werden in verschillende grote industriesteden in het Noorden²⁶ arbeidersraden gevormd. Weldra zouden allen terugkeren in “de orde”. Deze spontane beweging van de arbeiders, zonder het parool van de vakbonden en de socialistische partij, ging door haar veralgemening en organisatie vooraf aan de Russische Revolutie van 1905. De kwestie van “algemene staking” en “massastaking” kon van nu af aan alleen in haar internationale betekenis worden begrepen.

Tegenover de enorme golf van internationale klassenstrijd kreeg de Nederlandse SDAP de opdracht om voor het internationale congres van Amsterdam (1904) een verslag over de algemene staking in te dienen. De eerste reden was de ervaring van de Nederlandse arbeidersbeweging, gehard door twee massastakingen in hetzelfde jaar 1903. Maar vooral binnen de SDAP waren twee tendensen ontstaan, die in de partijen van de Internationale terug te vinden waren. De revisionistische tendens, vertegenwoordigd door Vliegen en Van Kol en gesteund door Troelstra, verwierp de algemene staking als politiek strijdmiddel; zij zag daarin “een wanhoopsdaad” van het proletariaat, waarvan het gevolg zou zijn dat het zich zou isoleren van de middenklasse; zij stelde voor zich alleen te houden aan de parlementaire actie. De marxistische tendens, gegroepeerd rond het tijdschrift *De Nieuwe Tijd* (Van der Goes, Gorter, Roland Holst, Pannekoek) diende een rapport in voor het congres van Dordrecht (1904), dat van groot belang was voor de verduidelijking van het begrip “algemene staking”. Het stelde voor het te vervangen door “politieke staking”: “De term algemene staking is onjuist. De term “politieke staking” drukt onze bedoelingen beter uit”.²⁷ Dit congres kwam tot een compromisresolutie, geschreven door Henriëtte Roland Holst, die nuttig zal zijn voor het internationale Congres van Amsterdam.

De resolutie van het internationale congres, ingediend door Roland Holst, was een stap vooruit in die zin dat zij het uitbreken van algemene stakingen “mogelijk” maakte als “een ultiem middel om beslissende sociale veranderingen door te voeren of zich te verdedigen tegen alle reactionaire pogingen die op de rechten van de arbeiders worden gepleegd”. Heel klassiek nodigde de resolutie de arbeiders uit om hun “klassenorganisaties” te versterken, voorwaarde voor het succes van de politieke staking, en waarschuwde tegen het gebruik van de algemene staking door de Anarchisten in een “onverstandige” richting. Maar, toegevend aan de revisionistische tendensen, verklaarde Roland Holst - bij voorbaat - “de volledige

²⁶ Voor de revolutionaire gebeurtenissen in Italië, in 1904, zie Robert PARIS, *History of Fascism in Italy*, Maspéro, Paris, 1962, p. 45.

²⁷ VLIEGEN, *Die onze kracht ontwaken deed*, Amsterdam, 1924; deel 2, p. 39-40.

schorsing van elk werk op een bepaald en onuitvoerbaar tijdstip onmogelijk”, “omdat een dergelijke staking het bestaan van ieder - zoals dat van het proletariaat - zou teruggeven”.²⁸ Maar, enkele maanden later sprak de grote algemene staking in Italië deze voorspelling tegen.

In feite stelde de presentatie van de resolutie door Roland Holst veel duidelijker de problemen van “de algemene staking” aan de orde. Zij gebruikte de term “massastaking”, door aan te tonen dat deze geen “economisch doel” op zich had, maar op defensieve wijze werd gebruikt, “tegen de kapitalistische staat”.

Toch gebruikte ze, ten teken van de verwarring in die tijd, de term “algemene staking” om te verkondigen dat dit “niet de sociale revolutie kon zijn”.

Nauwelijks enkele maanden na de sluiting van het congres veegde de Russische Revolutie alle oude formuleringen en voorspellingen van tafel. De beweging van massastakingen in Rusland, verschillend van de algemene staking, toonde aan dat een massale strijd van het proletariaat zich evenzeer op economisch als op politiek terrein afspeelde. Het was zowel defensief als offensief; de algemene organisatie van de arbeiders was niet de voorwaarde maar het gevolg van de verdieping van de beweging. Gericht tegen “de kapitalistische staat” was zij noodzakelijkerwijs een fase van “de sociale revolutie”.

Tegelijkertijd, in januari 1905, gingen de minderjarigen van het Roergebied massaal en spontaan in staking, zonder enige instructie van de vakbonden te volgen. De leiding van de vakbonden verhinderde elke uitbreiding van de staking. In mei 1905 besloot vakbondsleider Bömelburg op het vakbondcongres van Keulen tegen de massastakingen en verklaarde: “Om onze organisaties op te bouwen hebben we rust nodig in de arbeidersbeweging”.²⁹ Zo stuitte de praktische beweging van de arbeiders in het land waar het proletariaat wereldwijd het best georganiseerd was, op de organisaties die zij geduldig had opgebouwd; om zich te bevestigen moest zij de strijd naar buiten en zelfs daartegen voeren, zonder een voorafgaande en permanente organisatie om haar te leiden. Het jaar 1905 plaatste de hele arbeidersbeweging niet alleen voor het probleem van de vorm (veralgemening, zelforganisatie en spontaniteit) maar ook voor dat van de inhoud van de massastakingen: hervormingen of revolutie.

Nederlands-Duitse linkerzijde en de massastakingen. Roland Holst en Rosa Luxemburg

De analyse van het fenomeen massastaking begon ruim voor 1905 in de linkse marxistische beweging. Aanvankelijk geïnitieerd door Rosa Luxemburg, werd zij in 1905 voortgezet door Roland Holst, in de linkse beweging in Nederland, en vervolgens opnieuw ter hand genomen, met een verdieping door Luxemburg en tenslotte door Pannekoek. De standpunten van de marxistische linkerzijde in Duitsland en Nederland, die het meest coherent lijken, kunnen niet

²⁸ Voor de resolutie van Roland Holst en de discussie over de massastakingen tijdens het congres van Amsterdam (1904), zie *History of the Second International*, Reprint Minkoff, T. 14, Geneva, p. 44-46 (p. 320-322, reprint Minkoff).

²⁹ Carl E SCHORSKE, *Die grosse Spaltung. - Die deutsche Sozialdemokratie von 1905 bis 1917*, Olle & Wolter, Berlijn, 1981, blz. 64. De meeste verwijzingen naar de Duitse arbeidersbeweging zijn afkomstig uit dit boek, dat aanvankelijk in 1955 in het Amerikaans-Engels verscheen.

los worden gezien van die van de Russische linkerzijde, van Trotski in het bijzonder, met wie een duidelijke theoretische convergentie blijkt.

De eerste die de term “politieke massastaking” gebruikte was nu juist de Rus Parvus³⁰, die in 1905 de massa-actie aanbeval als verdedigingsmiddel van het proletariaat tegen de staat, waaruit de sociale revolutie kon voortkomen. Aanbevolen als reactie op het praktische revisionisme van de Duitse partij, werd “de politieke massastaking” verworpen door de leiding van de SPD en ook door de “linkervleugel”, destijds vertegenwoordigd door Kautsky en Mehring. Maar het is Rosa Luxemburg die sinds 1902, - op het moment dat de algemene staking door de Belgische Arbeiderspartij werd uitgeroepen en in een strikt legalistisch kader werd uitgevoerd, om uiteindelijk te worden stopgezet -, alle gevolgen van het gebruik ervan door het proletariaat heeft overwogen. Terwijl ze de “politieke algemene staking” verdedigde als een “buitenparlementaire” actie die niet moest worden opgeofferd aan de parlementaire actie, toonde ze aan dat een dergelijke actie geen echt effect had als er niet “*het dreigende spectrum van de vrije opkomst van de volksbeweging, het spectrum van de revolutie*” achter zat.³¹ Terwijl ze de anarchistische slogan van de “algemene staking” veroordeelde als een “universeel wondermiddel”, benadrukte ze dat het ging om een van “de oudste leuzen van de moderne arbeidersbeweging”. De algemene staking komt in feite overeen met een “toevallige politieke staking”, die niet kan worden uitgevaardigd of gecontroleerd. Zoals voor de revoluties uit het verleden, moest men ze begrijpen als een van “de elementaire sociale verschijnselen die worden voortgebracht door een natuurlijke kracht die haar bron vindt in het klassen karakter van de moderne maatschappij”. Als zodanig stelde zij de kwestie aan de orde van het noodzakelijke gebruik van klassengeweld als “onvervangbaar offensief middel”, “zowel in de verschillende episodes van de klassenstrijd als voor de uiteindelijke verovering van de staatsmacht”. En, in een profetische voorspelling, concludeerde zij dat als de sociaal-democratie “werkelijk zou worden gewaarschuwd om bij voorbaat en voorgoed het geweld op te geven, als zij zou waarschuwen om de arbeidersmassa's aan te sporen de burgerlijke legaliteit te respecteren, al haar politieke strijd, in de eerste plaats parlementair, jammerlijk zou instorten, vroeg of laat, om plaats te maken voor de overheersing zonder einde van het reactionaire geweld”.

De Russische revolutie van 1905, die begon als massastaking en uitmondde in de decemberopstand, stelde marxistisch links in Duitsland en Nederland in staat de revolutionaire opvatting te specificeren, tegenover de afwijzing of slappe aanvaarding van de massastaking door de sociaal-democratie. De door de revisionisten verworpen massastaking was met tegenzin aanvaard door het Iena-congres van de SPD in september 1905. De resolutie van August Bebel, die door links echter als “een overwinning” werd begroet, beval de massastaking alleen aan als “defensief wapen” en stelde dat de Russische gebeurtenissen niet als voorbeeld konden dienen voor de arbeidersbeweging in het Westen.³² Een paar

³⁰ Zie A. GRÜNENBERG, op. cit.; de tekst van Parvus bevindt zich in deze verzameling.

³¹ Dit citaat en de volgende over de Belgische ervaring met de algemene staking komen uit de Franse collectie, Rosa LUXEMBURG; Franz MEHRING, *Wild Strikes; masses' spontaneousness*, p. 17-41. (In German, R. LUXEMBURG, *Gesammelte Werke*, Band 1/2, Ost Berlin, 1974.)

³² SCHORSKE, op. cit., p. 69.

maanden later, in februari 1906, werd een geheime conferentie van SPD en vakbonden gehouden om elke verspreiding van de massastakingen door het Duitse proletariaat te voorkomen.

Tegenover een dergelijke houding, die al in 1905 tot uiting kwam, eiste Kautsky, die de linkerzijde van de SPD vertegenwoordigde, van Roland Holst dat zij een boekje zou schrijven over de algemene staking en de sociaal-democratie. Dit verscheen in juni 1905, met een voorwoord van hemzelf. Dit boekje gaf politieke conclusies over de revolutionaire massastakingen in Rusland, die door alle linkse partijen opnieuw zullen worden opgepakt:

- “er is geen harde grens tussen gedeeltelijke staking en algemene staking”;
- “de politieke staking is de combinatie van de politieke en economische strijd, de mobilisatie van de economische macht bij het proletariaat om een politiek doel te bereiken”;
- de massale actie is “de vorm die overeenkomt met elke revolutie waarin het bewuste fabrieksproletariaat de kracht van de grootste massa vormt”;
- “...de politieke massastaking wordt de vorm van de beslissende strijd om de politieke macht, de overheersing op de staat”;
- “...in de strijd om de staatsmacht zal geweld een overwinningsfactor kunnen vormen”.

Tenslotte specificeerde Roland Holst de subjectieve en objectieve voorwaarden van een dergelijke massastaking: organisatie, als zelfopvoeding van het proletariaat, discipline, klassenbewustzijn, kwaliteiten waarvan het resultaat de concentratie van het proletariaat in grote fabrieken is. Al deze kwaliteiten die noodzakelijk zijn voor het welslagen van de revolutie zullen door de Nederlandse linkerzijde, Pannekoek in het bijzonder, steeds worden onderstreept.

Maar Roland Holst toonde ook een zekere “centristische visie” in de buurt van Kautsky, in wat zij nog niet zag “de tegenstelling tussen het parlementarisme en de politieke massastaking”, terwijl zij het verval “van het burgerlijke parlementarisme tegenstrijdig” aankondigde. Zij zag vooral het gevaar -in tegenspraak met haar analyses- dat de massastaking in de richting van opstand loopt: “Het gevaar bestaat dat de massa's het politieke doel van de massastaking, namelijk demonstratie of druk, niet duidelijk onderkennen en deze opvatten als een eindstrijd, gericht op de vernietiging van het kapitalisme.”³³

³³ Generalstreik und Sozialdemokratie, Dresden, 1905. Citaten ontleend aan de tweede druk, 1906, Dresden, van het boek van Roland Holst; respectievelijk blz. 6, 120, 84, 94, 180, 127 en 120. (Nederlandse uitgave, Algemeene werkverschaffing en sociaaldemocratie, Rotterdam, 1906.)

De vraag was in feite of de revolutionaire massastaking in Rusland een nieuwe revolutionaire historische periode had geopend, waarvan de lessen universeel geldig waren, ook voor de best georganiseerde arbeidersbeweging van het Westen, waarvan de strijd door de sociaal-democratie altijd als louter “defensief” was gedefinieerd.

Het boekje van Rosa Luxemburg *Massastaking, partij en vakbonden*, gepubliceerd in 1906, maar het slachtoffer van censuur³⁴, was een vernietigende aanval op de reformisten van de SPD en de vakbondsleiding. Het kwam overeen met de conclusies van Roland Holst. Maar het theoretische kader van Rosa Luxemburg was veel vollediger. Bezield door een echte revolutionaire passie, kritischer tegenover de SPD en de vakbonds bureaucratie dan Roland Holst, veel kritischer tegenover de parlementaire activiteit, kan dit boekje worden beschouwd als het eerste revolutionaire manifest van de Nederlands-Duitse linkerzijde. De meest doorslaggevende punten waren de volgende:

- Er was geen “westerse weg” naar het socialisme, gedefinieerd door een parlementaire strategie en een vreedzame evolutie van de arbeidersbeweging. De lessen van de Russische Revolutie waren universeel, geldig voor alle landen, ook de meest ontwikkelde: “De massastaking lijkt dus geen specifiek Russisch product van het absolutisme, maar een universele strijdvorm van de proletarische klasse, bepaald door de huidige graad van kapitalistische ontwikkeling en het klassenevenwicht. Een achtergebleven land... toont aan het proletariaat van Duitsland en aan de meest ontwikkelde kapitalistische landen de komende wegen en methoden van klassenstrijd.”³⁵
- De massastaking was noch een toevallig verschijnsel - de term die Rosa Luxemburg in 1902 gebruikte - noch een eenmalige actie, zoals de algemene stakingen, maar een “hele periode van klassenstrijd die zich over meerdere jaren, soms decennia uitstrekte”.
- De historische periode van massastakingen onthulde plotseling het nieuwe revolutionaire tijdperk: “De massastaking is eenvoudigweg de vorm die de revolutionaire strijd aanneemt... Zij is de levende pulsatie van de revolutie en tegelijkertijd haar krachtigste motor”. En op een zeer bevestigende manier hield Luxemburg vol dat het revolutionaire proces vanaf het begin aanwezig was in elke massastaking: “eigenlijk is het niet de massastaking die de revolutie voortbrengt, maar de revolutie die de massastaking voortbrengt”.

³⁴ Zie. J.P. NETTL, *Life and Work of Rosa Luxemburg*, T I, Maspéro, Paris, 1972, p. 352. Het boekje van Rosa Luxemburg zou aanvankelijk verschijnen als een "gedrukt manuscript" voor intern gebruik, voor de afgevaardigden van het congres van de SPD. Deze heeft, onder druk van de vakbonden, de resterende exemplaren van de eerste editie op de rammer gelegd; en moest een gematigder "redactie" ondergaan; sommige formuleringen die voor de vakbondsleden "onaanvaardbaar" werden geacht, werden gecensureerd.

³⁵ Citaten uit de Werken I van Rosa Luxemburg, Maspéro; 1969; p. 92-174. In het Duits; R. Luxemburg, Politische Schriften I, 1968, Frankfurt; "Massenstreik, Partei und Gewerkschaften", p. 135-228.

- De massastaking, als levend verschijnsel, kon niet worden ontleed, zij viel niet uiteen in starre categorieën, om een schematische indeling te maken; zij omvatte alle vormen van klassenstrijd, economische en politieke, die een verenigd strijdend proletariaat opleveren, waarvan de categorieën en scheidslijnen worden uitgewist ten gunste van de hele arbeidersklasse: “economische en politieke stakingen, massastakingen en gedeeltelijke stakingen, stakingen van demonstratie of gevechten, algemene stakingen betreffende bepaalde sectoren of hele steden, specifieke looneisen of straatgevechten, gevechten op de barricaden, al deze vormen van strijd kruisen elkaar of zijn dichtbij, worden gekruist of overlopen elkaar: het is een oceaan van verschijnselen die eeuwig nieuw en veranderlijk zijn... “; “er zijn niet twee soorten strijd die van de arbeidersklasse gescheiden zijn, de ene van politieke aard en de andere van economische aard, er bestaat slechts één grote strijd die tegelijk gericht is op het beperken van de gevolgen van de kapitalistische uitbuiting en op het opheffen van deze uitbuiting als de burgerlijke samenleving.”
- Het klassenbewustzijn is niet ontstaan en heeft zich niet alleen ontwikkeld in de vorm van de reeds bestaande organisaties (partijen en vakbonden), door een lange “opvoeding”, maar vooral in de loop van de revolutie, waar het “concreet en actief” wordt: de revolutie versnelt het ontwaken van het proletariaat en geeft het proletariaat al snel de beste “opvoeding”, die van de strijd, waarvoor “sommen idealisme” nodig zijn.
- Het was een misvatting te geloven dat de organisatie (vakbond en partij) bureaucratisch en mechanisch de klassenstrijd kon voortbrengen. Integendeel, de strijd baart de algemene organisatie van het proletariaat: “Het is een levende dialectische evolutie... waaruit de organisatie als product van de strijd ontstaat”. Als de reorganisatie van het proletariaat als geheel uit de strijd is geboren, geeft dat geen “spontane” afwijzing van de politieke organisatie. Deze bleef “de meest verlichte en de meest bewuste avant-garde van het proletariaat”. Alleen, haar rol en haar functie veranderden; ze bestonden niet meer “om de klassenstrijd op te voeden”, te organiseren en technisch te leiden, maar om haar politiek te oriënteren: “... de taak van de sociaal-democratie zal niet bestaan in de voorbereiding of de technische leiding van de staking, maar in de politieke leiding van de hele beweging.”

Dit boekje werd onbetwistbaar gebruikt als theoretische en politieke basis voor de stroming van de Duitse en Nederlandse marxistische linkerrand, en later van het linkse communisme, vanaf 1919. De belangrijke “afwezige”, zowel bij Roland Holst als bij Luxemburg en Pannekoek, die in alle teksten wordt genoemd, was de Arbeiderssovjet van Petrograd, die een enorme rol had gespeeld in de eerste Russische revolutie; nooit werden rol en functie van de Arbeidersraden geanalyseerd. In het kader van de polemiek tegen het revisionisme en reformisme haalde Luxemburg alleen het voorbeeld aan van de oprichting van de Russische vakbonden in 1905, om deze af te zetten tegen de vakbonden onder leiding van de Duitse

reformisten. Alleen, en op een geïsoleerde manier, onderstreepte Trotski - en zonder weerklank in de Nederlands-Duitse linkerkant vóór 1914 - de fundamentele rol van de arbeidersraden als “de zelforganisatie van het proletariaat”, waarvan het doel de strijd is “voor de verovering van de revolutionaire macht”.³⁶ Bovendien, nauwelijks genoemd door Roland Holst, werd de kwestie van de staat en van zijn vernietiging, als kapitalistische staat, aan het einde van de revolutie, niet benaderd door Rosa Luxemburg. Toen de discussie weer op gang kwam, vanaf 1909, analyseerde Pannekoek deze kwestie voor het eerst heel duidelijk.

Offensief of defensief. De strijd tegen het Kautskyistische “Centrum”

De revolutionaire massastakingen in Rusland hadden een aanzienlijke weerklank in het Westen, in tegenstelling tot wat de hervormers beweerden. In 1905 waren er in Duitsland 500.000 stakers, meer in één jaar dan in het decennium 1890-1900; meer dan in enig ander jaar tussen 1848 en 1917.³⁷ Het electorale falen van de SPD in 1907, na de nationalistische verkiezingsgolf die bekend staat als de “Hottentot”-stemming, -naar de naam van een stam uit het Afrikaanse Zuidwesten die door het Duitse imperialisme werd verpletterd-, de zwakte van de klassenstrijd van 1907 tot 1909 stelde het Reformisme in staat zich publiekelijk te versterken in Duitsland. Dit verschijnsel van versterking van de Reformistische vleugel en van de revisionistische stromingen was van internationale aard. De marxistische linkerkant in Nederland had het bitter ervaren. In Rusland, in de POSDR, ontstond een zogenaamde “Liquidationistische” stroming, gunstig voor legalisme en gemeenschappelijk optreden met de liberalen (K.D.). Het internationale congres van Stuttgart (1907), ondanks de zeer radicale wijziging die Lenin, Luxemburg en Martov voorstelden om een eventuele komende oorlog om te zetten in een revolutie, toonde een zeer duidelijke evolutie van de leiding van de sociaal-democratische partijen in de richting van capitulatie voor alle principiële vraagstukken.

Vanaf 1910 duikt het debat over de massastakingen en de revolutie, dat de leiding van de SPD meende te hebben begraven, weer op. In de eerste plaats, onder het effect van beginnende werkloosheid en instortende lonen, nemen de stakingen weer massaal toe. In de tweede plaats, nu de dreiging van een wereldoorlog steeds duidelijker wordt, rijst in alle ernst de vraag naar het gebruik van de massastaking als wapen om het proletariaat tegen deze dreiging te mobiliseren. Tenslotte, in het algemeen, bevelen de sociaal-democratische leiders, die weigeren de massastaking als “wapen” te gebruiken, een beleid aan van vreedzame demonstraties en algemene stakingen voor electorale hervormingen en algemeen kiesrecht. Dit beleid van demobilisatie op het parlementaire terrein werd sinds 1909 in Duitsland gevoerd, sinds 1911 in Nederland (de zogenaamde “Rode Dinsdagen”)³⁸; en in 1913 in België.

³⁶ Zie TROTSKY, 1905, Editions of Minit, Paris, 1969; hoofdstuk "conclusies", p. 222-241.

³⁷ Zie. SCHORSKE, *op. cit.*, p. 53-54.

³⁸ Vanaf 1910 besloot de Nederlandse SDAP bij elke parlementaire openingszitting ritueel elk jaar (rode "dinsdag") bijeenkomsten te houden, demonstraties, vergezeld van petitie aan de regering, voor het algemeen kiesrecht. Deze jaarlijkse demonstraties vervingen in de ogen van de SDAP op voordelige wijze de massastakingen, waartoe zij nooit was opgeroepen.

Op dit moment was de ideologische splitsing binnen de orthodoxe marxistische stroming in Duitsland effectief. Kautsky nam de reformistische standpunten van Bebel over en benaderde Bernstein, die in de kwestie van de massastakingen een “centristisch” standpunt verdedigde en voorstelde deze strijdvorm beperkt te gebruiken als “verdedigingswapen”. In feite groeit daar de toekomstige tendens van de Onafhankelijken, die in 1917 de USPD zal vormen, tegenover de "radicaal" linkse stroming gesymboliseerd door Rosa Luxemburg en Pannekoek.

Het debat over de massastakingen werd in 1910 heropend door Rosa Luxemburg, die een artikel publiceerde³⁹ dat werd geweigerd door het dagblad *Vorwärts* en de *Neue Zeit* van Kautsky, die van mening waren dat de kwestie al was “overwonnen”; en dat openbare polemieken “de tegenstander in staat stelden onze eigen zwakke punten te kennen”.⁴⁰ In feite gebruikte Kautsky na 5 jaar vertraging weer precies dezelfde argumenten die de revisionisten eerder tegen radicaal links hadden gebruikt.

Het was voor Kautsky duidelijk dat de massastaking in Rusland specifiek was voor dit land, een economisch “achtergebleven” land. De actie van de Russische arbeiders was de uitdrukking van “wanhopige omstandigheden” waarin het westerse proletariaat nog lang niet leefde. Bovendien, bevestigde hij, door de historische waarheid te manipuleren, “hebben in West-Europa nog nooit zulke beslissende stakingen plaatsgevonden”.⁴¹ De conceptie van de revolutionaire massastakingen zou “absoluut onverenigbaar zijn met de omstandigheden van een geïndustrialiseerd land”, dat “politieke rechten” en een betere levensstandaard geniet. De economische crisis, waarvan de “Radicalen” het belang benadrukten in het plotselinge verschijnen van spontane klassenbewegingen in het Westen, was ongunstig voor de revolutie en de massastakingen; het proletariaat had slechts behoefte aan het opeisen van straatdemonstraties. De massastakingen in het Westen zouden specifiekere moeten zijn om de arbeiders in een periode van economische voorspoed met enthousiasme te vervullen: “... in periode van crisis toont het proletariaat weinig strijdvaardigheid en in periode van voorspoed veel revolutionair elan. In tijden van crisis is het gemakkelijker om grote straatdemonstraties te houden dan massastakingen. In tijden van welvaart kan de arbeider meer vervuld worden met enthousiasme voor een massastaking dan in tijden van crisis.”⁴²

Kautsky gaf toe dat er “lokale beslissende stakingen” kunnen zijn, maar nooit algemene stakingen. Massastaking in het Westen is puur defensief en zou worden uitgeoefend als “dwangmiddel” tegen de regering. De enige mogelijke strategie was een “erosiestrategie” tegen de macht, waarbij de posities van de bourgeoisie “geknabbeld” worden, en niet “een

³⁹ LUXEMBURG, "Was weiter?", in Dortmund Arbeiterzeitung, March 14, 1910; herdruk Oost-Duitse editie, *Gesammelte Werke*, volume 2, 1974.

⁴⁰ KAUTSKY, *Die Neue Zeit*, 1910, "Was nun?"; Franse vertaling; "And now?", *Pannekoek Luxemburg Kautsky – Socialism: the Western way*, PUF, Paris, 1983; p. 52.

⁴¹ KAUTSKY, "Eine neue Strategie", XXVIII, 1910; Franse vertaling, "Pannekoek, Luxemburg, Kautsky", *op. cit.*, p. 152.

⁴² KAUTSKY, "And now?", *op. cit.*, p. 78.

strategie van vernietiging” van het kapitalisme. Om zijn argumentatie te rechtvaardigen verwees Kautsky niet naar de geschiedenis van de periode van massastakingen voor en na 1905, maar naar de geschiedenis van de Oudheid... die van Hannibal, in de strijd tegen Rome. Tegen de muur gezet door Rosa Luxemburg en Pannekoek, gebruikte Kautsky dezelfde argumenten die hij bij zijn oude revisionistische tegenstanders aan de kaak had gesteld:

- de parlementaire tactiek is te verkiezen boven de revolutionaire massa-actie en zelfs boven de politieke stakingen: “een verkiezingsoverwinning maakt een veel sterkere indruk”;⁴³
- de massa-acties zijn straatacties van een “onbewuste menigte”. Uitgaande van de psychologie van de menigte van de reactionaire Franse socioloog Gustave Le Bon, stelde Kautsky het volgende: “De massa-acties kunnen evengoed reactionair zijn, zelfs regelrecht absurd”;
- tenslotte bedreigde elke actie van een ongeorganiseerde massa, die niet door de sociaal-democratie en de vakbonden werd gecontroleerd, het stille bestaan van de revolutionaire arbeidersbeweging: “Het onvoorspelbare karakter van de ongeorganiseerde massa-acties was vaak fataal voor de oppositiebewegingen en partijen, met name de revolutionaire”⁴⁴

In haar antwoord aan Kautsky nam Rosa Luxemburg al haar vroegere argumentatie, uiteengezet in *Massastaking, Partij en Vakbonden*, op door ze te accentueren. Zij toonde de noodzaak voor het proletariaat om “resoluut naar het offensief te marcheren”; beslissing kon alleen de massa's zelf uitspreken. De argumenten van Kautsky waren eigenlijk rookgordijnen "om de beweging af te remmen"⁴⁵, zoals zij onderstreepte in een artikel dat een heel programma was: “Erosiestrategie of strijd?”.

In het artikel “Theorie en praktijk”⁴⁶ onderstreept Rosa Luxemburg drie fundamentele punten betreffende het debat over de massastaking:

- door zijn gigantische proletarische concentratie in Petrograd en Moskou kondigde Rusland de revolutie in Europa aan. Vanuit het strikte oogpunt van kapitalistische groei vertoonde Rusland een “hoog niveau van kapitalistische ontwikkeling”;
- de massastakingen hebben de arbeidersbeweging niet gedesorganiseerd en niet meer verzwakt. Integendeel, zij was “winstgevend”. De Russische massastakingen hadden “meer veroveringen op het economische, sociale en politieke plan mogelijk gemaakt dan de Duitse vakbeweging in de vier decennia van haar bestaan”;

⁴³ KAUTSKY, "a new strategy", *op. cit.*, p. 153.

⁴⁴ De rechtse socioloog Le Bon inspireerde het artikel van Kautsky: "Massenaktion", in *Die Neue Zeit*, 1911. Franse vertaling in "Pannekoek, Luxemburg, Kautsky...", *op. cit.*, "the mass action", p. 271 en 275.

⁴⁵ LUXEMBURG, "Ermattung oder Kampf?", *Die Neue Zeit*, 1910; in Frans, *op. cit.*, p. 126.

⁴⁶ LUXEMBURG, "Die Theorie und die Praxis", in *Die Neue Zeit*, 1910, p. 564-578, 626-642; in Frans: "Pannekoek Luxemburg Kautsky", *op. cit.*, p. 177-227.

- de stakingen in het Westen kwamen weer op gang; het gevaar, dat deze bedreigde, was het vermogen van de sociaal-democratie om “inderdaad de meest perfecte massa-actie te verlammen door het aannemen van een slingerende tactiek zonder energie”. En op optimistische wijze concludeerde Rosa Luxemburg dat het er niet om ging de strijd tegen de partij- en vakbondsleiding te voeren; de massa's zouden er zelf voor zorgen “de leiders die tegen de stroom van de tumultueuze beweging ingaan, aan de kant te schuiven”.

In dit debat bleef Rosa Luxemburg vaak op het door Kautsky en de leiding van de SPD gekozen terrein. Zij verzocht demonstraties en stakingen voor het algemeen kiesrecht in te luiden door massastakingen en stelde als voorlopig parool, meer “mobiliserend”, van “strijd voor de Republiek”. Hierop kon Kautsky haar antwoorden dat “het inluiden van de verkiezingsstrijd door massastakingen onzin is”. Bovendien bevestigde Kautsky dat de inhoud van de sociaal-democratie in wezen anders was dan het abstracte “socialisme”: “De sociaal-democratie zal door zichzelf de Republiek blijven vertegenwoordigen”.⁴⁷

Heel anders was het terrein van Pannekoek, die tussen 1910 en 1912 met de linkerzijde van Bremen en de Nederlandse Tribunisten een fundamenteel debat tegen Kautsky lanceerde. Sinds 1909 was de relatie van de Tribunisten met deze laatste aanzienlijk verslechterd, aanvankelijk door de splitsing in maart 1909, daarna vooral door de publicatie van Pannekoeks boek over de Tactische Verschillen in de Arbeidersbeweging. Dit boek was, naast zijn algemeen theoretisch kader, getraind op het revisionisme, een van de eerste stadia van de breuk van de marxistische linkerzijde met het parlementarisme en het syndicalisme binnen de IIe Internationale.

3. De staat en links: twee obstakels

Nieuwe tactieken van massa-actie. - De kwestie van de Staat

Voorzichtig benadrukte Pannekoek vooraf dat het parlementarisme een aanzienlijke rol heeft gespeeld in de geschiedenis van het proletariaat: “Het parlementarisme heeft [...] het proletariaat, geboren uit de enorme ontwikkeling van het kapitalisme, omgevormd tot een bewuste en georganiseerde klasse, geschikt om te strijden.”⁴⁸ Snel benadrukte hij dat het niet kon worden gebruikt als instrument van overheersing van het proletariaat; het was eerder “de vorm van normale politieke overheersing van de bourgeois”. En hij waarschuwde tegen de electoralistische manoeuvres (“Nur-Parlamentarismus”, d.w.z. “Niets-dan-parlementarisme”) die binnen de sociaal-democratie waren ontwikkeld. Het standpunt van Pannekoek en de Tribunisten lag daarin in de lijn van Marx en Engels, die “het parlementaire cretinisme” aan de kaak stelden. Op dit punt hadden Rosa Luxemburg en de Nederlandse en Duitse linkerzijde een eensgezind standpunt.

⁴⁷ KAUTSKY, "Zwischen Baden und Luxemburg", *Die Neue Zeit*, 1910, p. 652-667; in Frans, *op. cit.*, "Between Bade and Luxemburg", p. 236.

⁴⁸ PANNEKOEK, "Tactical Divergences in the Workers' movement", in BRICIANER, *op. cit.*, p. 75, p. 80

Wat het vakbonds­vraagstuk betreft, was het standpunt van de Nederlanders veel radicaler dan dat van Rosa Luxemburg. Hoewel Pannekoek, net als zij, de onderwerping van de vakbonden aan de partij en het revolutionaire programma aanbeval, en de versmelting van de politieke en vakbonds­strijd “in een verenigde strijd tegen de heersende klasse”, achtte hij het onmogelijk om in het kader van de vakbonden een revolutionaire strijd te voeren. Structureel bewegen de vakbonden zich niet op het terrein van de klassen­strijd, maar op dat van de burgerlijke staat, en kunnen daarom geen revolutionaire strijdorganen zijn: “... de vakbond is in geen geval een tegen­stander van het kapitalisme, maar bevindt zich op hetzelfde terrein... de vakbonden zijn niet het directe orgaan van de revolutionaire klassen­strijd; zij beogen niet de omverwerping van het kapitalisme. Integendeel, zij vormen een noodzakelijk element voor de stabiliteit van een normale kapitalistische maatschappij.” Deze analyse, uiterst tegen­strijdig bovendien, kondigde de verwerping aan van de vakbonds­structuur als instrument van de strijd, en zelfs van elke revolutionaire “vakbonds­structuur”. Door Kautsky als “syndicalistisch” gedefinieerd⁴⁹, bevatte de linkse beweging van Pannekoek in de kiem het principiële antisindicalisme van de communistische linkse beweging na 1920.

De kritiek van Pannekoek op Kautsky, volledig gerijpt in 1912 in zijn teksten *Mass Action and Revolution* en *Marxist Theory and Revolutionary Tactics*⁵⁰, onthulde een politieke en theoretische visie die dieper ging dan die van Rosa Luxemburg, die in dit debat niet uit het door Kautsky gekozen terrein kwam.

Allereerst toonde Pannekoek de convergentie aan van het vroegere radicalisme van Kautsky met het revisionisme; “het passieve radicalisme” van het Kautskyistisch Centrum had een heel precies doel, de revolutionaire strijd af te leiden naar het parlementaire en vakbondsterrein: “Dit passieve radicalisme convergeert met het revisionisme in die zin dat het leidt tot de uitputting van onze bewuste activiteit in de parlementaire en vakbonds­strijd.” Vanuit theoretisch oogpunt was het Kautskyisme een niet-daadkrachtig en enigszins fatalistisch, convergerend met de apocalyptische en catastrofistische visie op de revolutie van de Anarchisten, wachtend op het “wonder” van de “Grote avond”: “(passief radicalisme) voorziet revolutionaire explosies die worden voorgesteld in de vorm van rampen die plotseling verschijnen, als uit een andere wereld, onafhankelijk van onze wil en ons handelen, en die opkomen om de coup de grâce te geven aan het kapitalisme.”⁵¹

De belangrijkste punten van de revolutionaire kritiek van de Nederlandse linkerzijde op het Kautskyisme waren de volgende:

- het kapitaal, in het tijdperk van het imperialisme en met zijn grote kapitalistische coalities, kan geen duurzame hervormingen meer toestaan aan het proletariaat, dat

⁴⁹ KAUTSKY, "Der jüngste Radikalismus", *Die Neue Zeit*, 1912, p.436-446. Pannekoek antwoordde als teken van uitdaging: "Eh goed! ga voorwaarts voor het revolutionair syndicalisme!", om het debat met Kautsky af te sluiten., *Die Neue Zeit*, 1913, "Zum Schluss", p. 611-612

⁵⁰ Duitse teksten in A. GRÜNENBERG, *op. cit.* In Frans, *Pannekoek Luxemburg Kautsky –Socialism: the Western way, op. cit.*, p. 297-335; 387-415.

⁵¹ PANNEKOEK, "Mass Action and Revolution", *op. cit.*, p. 322-323, 298.

veroordeeld is tot defensieve acties tegen de verslechtering van zijn levensomstandigheden. Massastaking is de typische vorm van de klassenstrijd ten tijde van het imperialisme en het wordt onmogelijk om te strijden voor hervormingen: "...De klassenstrijd groeit in scherpte en neigt naar uitbreiding. De drijvende kracht achter de strijd is niet de hoop op verbetering van de situatie, maar, in toenemende mate, de trieste noodzaak om de verslechtering van de levensomstandigheden onder ogen te zien. De massale acties zijn een natuurlijk gevolg van de transformatie van het moderne kapitalisme in imperialisme; zij zijn onophoudelijk meer de strijdvorm die onontbeerlijk lijkt om het hoofd te bieden.”;

- Soms lijkt de massa-actie “een corrigerende maatregel voor de parlementaire actie”, soms “een politiek buitenparlementaire activiteit van de georganiseerde arbeidersklasse”.⁵² Het is vooral een spontane actieve en bewuste actie, die de meerderheid van de arbeiders bijeenbrengt en dus een eigen organisatie en discipline heeft. Zonder deze organisatie precies te benoemen, onderstreept Pannekoek een belangrijk feit: het vermogen tot zelforganisatie van het proletariaat, dat massaal buitenparlementaire strijd voert: “de (massa) was passief, zij wordt een actieve massa, een organisatie met een eigen leven, door zichzelf gecementeerd en gestructureerd, uitgerust met een eigen bewustzijn en eigen lichamen.”
- in de massa-actie is de rol van de partij beslissend; zij is een actieve factor, die de revolutionaire actie die zij leidt en organiseert, katalyseert, “omdat zij een groot deel van het actievermogen van de massa's draagt”. Maar deze leidende rol is meer geestelijk dan materieel; de rol van de partij is niet om het proletariaat te controleren, zoals een militaire staf dat doet: “(de partij) draagt niet de gehele wil van het proletariaat. Zij kan het dus niet bevelen te marcheren, zoals men soldaten bevelen geeft.”⁵³
- de gewelddadige confrontatie van het proletariaat met de staat, met alle repressiemiddelen, kan het proletariaat niet stoppen; de heersende klasse kan de vorm van de proletarische organisatie vernietigen, niet haar “geest”, die blijft in de werkende massa's onderwezen in de organisatie, discipline en cohesiegeest. En “(de staat) kan alleen het uiterlijke omhulsel van de proletarische organisatie vernietigen, niet haar ziel”. Dat wordt ten volle bevestigd in de revolutionaire actie waar de organisatie sterker wordt en, in het vuur van de ervaring, “solide als staal” wordt.
- tenslotte zal Pannekoek bevestigen dat de politieke partij niet kan opkomen als massa-organisatie, maar als een solide en compacte kern die niet in de plaats kan treden van de wil van de massa: “Maar “wij” zijn niet de massa; wij zijn slechts een kleine groep, een kern. Niet wat wij willen, maar wat de massa doet, bepaalt het

⁵² PANNEKOEK, "Theory and revolutionary tactic", *op. cit.*, p. 407; "Mass action and revolution ", *op. cit.*, p. 313.

⁵³ PANNEKOEK, "Marxist Theory and revolutionary tactics", *op. cit.*, p. 414.

verloop van de gebeurtenissen.”⁵⁴ Deze opvatting zal in de jaren 1920 grotendeels worden ontwikkeld door de Nederlands-Duits communistische linkerzijde, met name door de KAPD.

De essentiële bijdrage van Pannekoek in het debat over massastaking overtreft echter zijn analyse van de rol van de partij, een opvatting die grotendeels wordt gedeeld door Rosa Luxemburg. Zij vindt plaats in de definitie van de finaliteit van de revolutie. Als elke grote massastaking, zoals Pannekoek in 1912 opmerkte, “nu het aspect van een explosie kreeg, een revolutie in het klein”⁵⁵, dan is dat omdat ze onder een langdurig proces viel, van confrontatie en uiteindelijk van vernietiging van de kapitalistische staat: “De strijd (van het proletariaat) houdt pas op met de volledige vernietiging van de staat.”

Deze nieuwe opvatting over de relatie tussen proletariaat en staat stond haaks op die van de officiële sociaal-democratie en Kautsky. Voor deze laatste was er geen verandering in de tactiek van de sociaal-democratie, ondanks de Russische Revolutie. Het ging er gewoon om de staatsmacht, zoals die bestond, te grijpen met behulp van een parlementaire meerderheid, en niet om de staatsmacht en haar machinerie te vernietigen: “...het doel van onze politieke strijd blijft hetzelfde als voorheen: de staatsmacht als overwinnaar de meerderheid in het parlement te grijpen en de voorrang van het parlement op de regering te verzekeren. Maar de vernietiging van de staat kan nooit... Nooit kan dit proces leiden tot de vernietiging van de staatsmacht, maar altijd op een verschuiving van het krachtenevenwicht binnen de staatsmacht”. “De verovering” van de staat, aldus Kautsky, was dus een geleidelijk, vreedzaam proces, via de parlementaire weg, “knabbelend” binnen het staatsapparaat.

Zeven jaar voordat Lenin in 1917 dit debat over deze kwestie opnieuw begint in *Staat en Revolutie* - terwijl hij zeer grotendeels en met vertraging gebruik maakt van het pamflet van Pannekoek⁵⁶ - benadert Pannekoek in zijn boekje *Die Machtmittel des Proletariats*⁵⁷, 1910, het probleem met een verrassende helderheid: “De strijd van het proletariaat is niet alleen een strijd tegen de kapitalistische klasse om de staatsmacht, maar een strijd tegen de staatsmacht.”⁵⁸ Hoewel het boekje van Pannekoek volgens Lenin “helderheid en nauwkeurigheid” miste, bevatte het in de kiem het idee, dat al door Marx en Engels was ontwikkeld en na 1917 voortdurend door de marxistische linkerzijde werd opgepakt, dat het proletariaat zich niet tevreden kon stellen met alleen de verovering van de oude staatsmacht,

⁵⁴ PANNEKOEK, "Partei und Massen", in *Bremer Bürgerzeitung*, 4 Juli, 1914.

⁵⁵ PANNEKOEK, "Mass Action and revolution", *op. cit.* Zie ook Pannekoek, *Der Kampf der Arbeiter*, Leipzig, 1909, p. 30: "Achter elke tijdelijke bewering zullen de kapitalisten de waterkracht van de revolutie zien verdwijnen."

⁵⁶ Zie hoofdstuk 6.3. *State and Revolution*. De Russische marxisten waren weggetrokken ten tijde van de polemiek tussen Kautsky aan de ene kant en Luxemburg-Pannekoek, aan de andere kant. Trotski was ironisch over "het nobele ongeduld" van Rosa Luxemburg. Anderzijds benadrukte Lenin dat het standpunt van Pannekoek tegenover Kautsky juist was, sinds 1912 (Zie. Corrado MALANDRINO, *Scienza e socialismo. Anton Pannekoek (1873-1960)*, Milan, 1987, p. 140-141.)

⁵⁷ PANNEKOEK, *Die Machtmittel des Proletariats*, conferentie gehouden op een bijeenkomst van arbeiders in Stuttgart, in oktober 1910.

⁵⁸ PANNEKOEK, "Die Machtmittel...", *op. cit.*, p. 3.

maar dat het alle machines (politie, leger, justitie, administratie) moest afbreken om ze te vervangen door een nieuw staatsapparaat.

Van welke aard zou deze nieuwe staatsmacht zijn; hoe zou de ‘dictatuur van het proletariaat’ die op de ruïnes van de burgerlijke staatsmacht gebouwd zou moeten worden, ontstaan: Over deze vragen bleven Pannekoek en de Nederlandse linkerzijde vaag, bij gebrek aan belangrijke historische ervaring. Het antwoord was echter niet - wat Kautsky beweerde⁵⁹ - dat van het anarchisme: vernietiging van elke staat, zonder verovering van de politieke macht. In een in 1906 gepubliceerd boekje *Omwentelingen in den toekomststaat* bevestigde Pannekoek dat de noodzakelijke verovering van de politieke macht door het proletariaat “een langdurig proces is, dat zich misschien over tientallen jaren kan uitstrekken met ups en downs”. Bij de overgang van kapitalisme naar socialisme bevestigde hij met klem dat de “dictatuur van het proletariaat” noch met nationalisatie, noch met “socialisatie”, noch met enige vorm van “staatskapitalisme” kan worden verward.⁶⁰

Voor Pannekoek hing de overgangperiode af van de verwezenlijking van drie voorwaarden:

- “politieke overheersing van de arbeidersklasse” over de klassenmaatschappij en de economie;
- "arbeidersdemocratie";
- “verhoging en verbetering van het dagelijks leven van de werkende volksmassa”, door “een krachtige stijging van de arbeidsproductiviteit”, en “de verhoging van het culturele niveau”. Het socialisme was minder een “gewelddadige onderdrukking van het privé-eigendom” en een omwenteling van de wettelijke eigendomsverhoudingen die aanvankelijk en voorafgaand aan een hele “onderdrukking van armoede en ellende”.

De staat in de overgangperiode, zoals die vóór 1914 door de Nederlandse “radicalen” werd beschouwd, zou perfect kunnen blijven bestaan met een gemeenschappelijk parlement en raden. Het zou tegelijkertijd een regering zijn, een bestuur, een parlement, maar vooral gebaseerd op “commissies voor allerlei zaken”. Zonder de term te gebruiken, zou deze staat gereduceerd worden tot een halve staat waarvan de taken voornamelijk economisch zouden zijn, en waaruit de politieke overheersing zou neigen te verdwijnen: “De staat zal een lichaam zijn met economische functies, die niet meer nodig heeft om zijn eigen overheersing uit te oefenen.” De Nederlandse linkerzijde ging niet verder in haar analyse van deze complexe problemen. Waarvan het zeker was, is dat het socialisme de definitieve uitgang zou betekenen van “de dierlijke tijd van de mensheid”.

⁵⁹ KAUTSKY, "New tactics", *op. cit.*, p. 371: "Wat de sociaal-democraten tot nu toe tegenover de anarchisten stelde, was dat de eersten de staatsmacht wilden grijpen en de tweeden die wilden vernietigen. Pannekoek, wil het beide doen."

⁶⁰ PANNEKOEK, *Umwälzungen im Zukunftsstaat*, Leipzig, 1906; herdruk in A. PANNEKOEK, *Neubestimmung des Marxismus 1*, inleiding door Cajo BRENDEL, Karin Kramer Verlag, Berlin, 1974. De volgende citaten in de tekst zijn aan dit boekje ontleend.

Partij, Raden en Revolutie. "Massa's of leiders?"

De oorlog en de revolutie van de raden in Rusland, Duitsland en Hongarije zullen de opvatting van de Nederlandse linkerzijde wijzigen en verrijken. In wezen heeft de revolutie in Rusland uitsluitend de kwestie aan de orde gesteld van het werkelijk vasthouden van de macht door de arbeidersraden, en dus van het antagonisme tussen de partij die geacht wordt hen te vertegenwoordigen (de bolsjewistische partij of een andere partij). De totale vervanging van de macht van de raden door de partijdictatuur ten dienste van het staatskapitalisme vanaf (en zelfs voor) maart 1918 stelde de vraag naar de rol van de revolutionaire partijen in de raden duidelijk. De Duitse linkerzijde, vertegenwoordigd door de KAPD en de vakbonden (AAU en AAU-E) in Duitsland belichaamde in de praktijk deze radicale tendens die de rol van de arbeidersraden als onvervreembare vormen van proletarische macht naar voren schoof. De vakbonden vertegenwoordigden de politiek-economische kern van de radicale arbeiders met de omvorming van de economische strijdorganisaties tot politieke machtsorganen: de arbeidersraden.

In de Duitse en Nederlandse communistische linkerzijde werd niettemin een groot belang gehecht aan de rol van de partij, ook tijdens de revolutie. Ten opzichte van het bolsjewisme, dat de partijdictatuur predikte over de plaats van de "dictatuur van het proletariaat" uitgeoefend door de hele arbeidersklasse verzameld in de arbeidersraden, antwoordde de Nederlands-Duitse linkerzijde in 1920 met de geschriften van Gorter en Pannekoek, *Antwoord aan de kameraad Lenin*, en *De Derde Internationale en de Wereldrevolutie* van Pannekoek.

Een Communistische Partij die optreedt in de radenbeweging had een andere finaliteit, heel anders dan die van de bolsjewistische en sociaal-democratische partijen. De Nederlandse theoretici namen de opvatting van Rosa Luxemburg over en stelden dat de communisten "van plan zijn hun eigen ondergang voor te bereiden"⁶¹ in de communistische maatschappij.

De Communistische Partij kon slechts een werktuig van de revolutie zijn, ook al speelde zij een beslissende rol in de kristallisatie van de revolutionaire geest en daad van het proletariaat:

*"Het is de taak van de partij om vooraf duidelijke kennis te verspreiden, zodat in de massa's, op die momenten, elementen verschijnen die in staat zijn te weten wat raadzaam is om te doen en de situatie zelf te beoordelen. En tijdens de revolutie moet de partij het programma, de leuzen en de richtlijnen vaststellen die de massa's, die spontaan handelen, juist herkennen, omdat zij daar, in een voltooide vorm, hun eigen revolutionaire doel vinden en dankzij hen de dingen duidelijker kunnen zien."*⁶²

De functie van de partij was dus niet alleen het uitwerken van het programma; haar functie was een actieve rol bij propaganda en agitatie. Zelfs als de arbeidersmassa's spontaan in

⁶¹ Formulering van ROLAND HOLST, *Partei und Revolution*, Wien, 1921. Hedruk Kollektiv Verlag Berlin, 1972, met een inleiding van Cajo BRENDEL.

⁶² PANNEKOEK, *World Revolution and Communist tactics*, in BRICIANER, op. cit., p. 163-201.

opstand kwamen, was de partij niet spontaan; zij kon niet blindelings elke spontane actie van de arbeiders aanvaarden. De partij was niet opgelost in de massa, maar een heldere en stoutmoedige avant-garde door haar leuzen en haar richtlijnen. Alleen in deze acceptatie leidde en leidt de partij de strijd. Deze rol van "leiding" was niet die van een staf die de arbeidersklasse als een leger commandeerde, een conceptie die zowel door het bolsjewisme als door de sociaal-democratie werd getheoretiseerd. De revolutie werd niet afgekondigd, maar was "spontaan" "het werk van de massa's zelf". Als bepaalde acties van de partij een beginpunt van de revolutie konden zijn - "die komt maar zelden" - dan was de beslissende factor de zelfontplooiing van het klassenbewustzijn, die naar voren kwam in de vorm van spontane acties. "De psychische factoren die diep verborgen liggen in het onbewustzijn van de massa's" gaven een schijnbare spontaniteit aan de revolutionaire activiteit. De functie van de partij was juist "*altijd te handelen en te spreken om het klassenbewustzijn van de arbeiders te wekken en te versterken*". (Onderstreept door Gorter).⁶³

Deze functie van de partij bepaalde de structuur en de werkwijze van de communistische organisatie. In plaats van enorme massa's te verzamelen, met het risico van verzoeting van de beginselen en zelfs van opportunistisch gangreen, moest de partij "een kern blijven zo hard als staal, zo helder als kristal". Dit idee van een kernpartij impliceerde een strenge selectie van de militanten. Maar de Nederlands-Duitse linkerrijde predikte niet de deugden van isolatie en minderheid:

"Als... wij de plicht hebben om nog een tijdlang in een kleine minderheid te blijven, is dat niet omdat wij deze situatie met een bijzondere voorliefde waarderen, maar omdat wij die moeten doorstaan om sterker te worden."

Op een nogal onhandige manier voelde Gorter zich - ten koste van een paradoxale argumentatie - verwickeld in een ijdele polemiek tegen de leiding van de Komintern, die de communistische linkerrijde beoordeelde als "sekten":

"Een sekte dus? zal het uitvoerend comité zeggen... Perfect, een sekte, als je onder die term de eerste kern verstaat van een beweging die de verovering van de wereld opeist."

In navolging van de KAPD verzette Gorter zich tegen "de partij van de leiders" en "de partij van de massa's", een "dialectiek" die Pannekoek bovendien weigerde over te nemen. Het is duidelijk dat heel de Communistische linkerrijde geschokt was door de scheuring in oktober 1919 in Heidelberg, waar de minderheid, gemanoeuvreed met een niet-representatieve leiding van de KPD, haar dictatuur op de partij uitoefende, en uiteindelijk de meerderheid van de partij verdreef. Deze zelfbenoemde leiding, dus Levi, Brandler en Clara Zetkin, verzette zich tegen de wil en de politieke oriëntatie van de werkende massa's in de partij. Met "partij van de leiders" bedoelt de linkerrijde de partij die niet de interne democratie in de partij voedt, maar de kliekdicatuur, van boven naar beneden, en daarbij de opvatting van Lenin overneemt: "een ijzeren partij" en "een ijzeren discipline". "De partij van de massa's" - en

⁶³ GORTER, *Open Letter to the Comrade Lenin*, "Spartacus", Paris, 1979. Met een inleiding van Serge Bricianer.

niet de massapartij - moet daarentegen “naar boven” worden opgebouwd door de revolutionaire arbeiders van de partij.

Gorter, Pannekoek en de KAPD ontkenden niet de noodzaak van een verenigd werk in de partij, noodzakelijkerwijs gecentraliseerd en gedisciplineerd. Gorter, die vaak en ten onrechte als Don Quichote wordt voorgesteld als de held van “de strijd tegen de leiders”, wilde in feite echte leiders, echte centralisatie en echte discipline in de partij:

“... wij zoeken nog ware leiders die de massa's niet willen overheersen en hen niet verraden, en zolang wij die niet zullen hebben, willen wij dat alles naar boven geschiedt, en door de dictatuur van de massa's zelf... Dat geldt ook voor de ijzere discipline en het sterke centralisme. We willen het goed, maar pas nadat we echte leiders hebben gevonden, niet eerder.”

In feite ontwikkelde Gorter op intuïtieve wijze een idee dat na de Tweede Wereldoorlog dat van de hele internationale communistische linkerzijde, inclusief de Italiaanse, zal zijn. In de revolutionaire partijen ontstonden niet meer, zoals in de IIe en IIIe Internationale, “grote mannen” die een verpletterend gewicht in de schaal legden om de hele organisatie te domineren. Een revolutionaire organisatie werd onpersoonlijker en meer collectief. Gorter constateerde dit feit in 1920, in een zo ontwikkeld land als Duitsland:

“Is het je niet opgevallen, kameraad Lenin, dat er geen 'grote' leiders zijn in Duitsland? Het zijn allemaal hele gewone mannen.”

Het bestaan van “grote mannen” in de beweging en de verpersoonlijking daarvan (Leninisme, Trotskisme, “Luxemburgisme”, “Bordigisme”) waren in feite een teken van zwakte en niet van kracht. Het kenmerkte de economisch onderontwikkelde landen - waar het bewustzijn en de rijpheid van het proletariaat in een embryonale staat blijven, van waaruit de behoefte aan “charismatische leiders” om deze zwakte te compenseren. In de grote kapitalistische landen is het klassenbewustzijn door de historische tradities van strijd veel meer uitgewerkt en gestructureerd. Het belang van de “leiders” is indirect evenredig met het werkelijke bewustzijn van de werkende massa's.

Nieuwe tactieken van het proletariaat

De triomf van de arbeidersraden op wereldschaal vereiste een volledige omkering van de vroegere praxis van het proletariaat, sociaal-democratie en bolsjewisme inbegrepen.

Voor de Nederlandse linkerzijde was de tactiek van de Komintern in het Westen te “Russisch” en dus ontoepasbaar. De tactiek van Lenin “kon het westerse proletariaat alleen maar naar zijn verlies en verschrikkelijke nederlaag leiden”. In tegenstelling tot de Russische revolutie, die gebaseerd was op de opstand van de arme boeren, zou de revolutie in het Westen eerder zuiver proletarisch zijn. Het proletariaat in de ontwikkelde landen had geen potentiële bondgenoten, noch de boeren, noch de stedelijke kleinburgerij. Het kon alleen

rekenen op zijn aantal, zijn bewustzijn en zijn eigen organisatie. Het proletariaat stond alleen tegenover alle andere klassen:

*“De arbeiders in West-Europa staan er helemaal alleen voor. ...bovendien is het slechts een zeer dun laagje arme kleinburgerij die hen zal helpen. En deze is economisch onbelangrijk. De arbeiders zullen al het gewicht van de revolutie moeten dragen. Dit is het grote verschil met Rusland.”*⁶⁴

Wat op sociaal gebied duidelijk was, gold nog sterker op politiek gebied. De politieke krachten, die de verschillende tendensen en de verschillende belangen van de burgerlijke en kleinburgerlijke lagen vertegenwoordigden, waren niet meer verdeeld, maar verenigd tegen het proletariaat. In het tijdperk van het imperialisme “verdwijnen de verschillen tussen geestelijken en liberalen, conservatieven en progressieven, bovenklasse en kleinburgerij”. Dat werd bevestigd door de imperialistische oorlog, en nog meer door het proces van de revolutie. Tegenover het proletariaat, verenigd in de revolutie, stond de vereniging van alle burgerlijke en kleinburgerlijke krachten:

“Verenigd tegen de revolutie en dus in feite tegen alle arbeiders, want alleen de revolutie kan de situatie van alle arbeiders werkelijk verbeteren. Tegen de revolutie zijn alle partijen het eens zonder zich te verdelen.”

De communistische linkerrand verwierp dan ook elke “tactische” mogelijkheid om met deze partijen een verenigd front te vormen, zelfs “links”; zij verwierp het idee van “arbeidersregeringen”, aanbevolen door de KPD (S) en Lenin.

De nieuwe historische periode, die van de oorlogen en revoluties, heeft de “verschillen” en “onenigheden” tussen burgerlijke en sociaal-democratische partijen uitgewist:

“Ongetwijfeld moet men zeggen dat deze verschillen tussen sociaal-democraten en bourgeoisie tijdens de oorlog en de revolutie tot bijna niets zijn gereduceerd en dat ze meestal zijn verdwenen.”

Elke “Arbeidersregering” - zo onderstreept Pannekoek - is in wezen contrarevolutionair. “Met alle middelen tracht zij te voorkomen dat de breuk de ruggengraat van het kapitalisme aantast en dat de arbeidersmacht zich ontwikkelt, zij gedraagt zich als een actieve contrarevolutionaire agent.” De rol van het proletariaat is niet alleen om het te bestrijden, maar ook om het om te keren en een echte “communistische regering” te vestigen.

Die analyse van de linkerrand over de aard van de sociaal-democratische partijen wordt nog steeds gekenmerkt door enige aarzelingen. Soms lijkt de sociaal-democratie op de linkervleugel van de bourgeoisie, soms op een “Arbeiderspartij”. De tactiek van de Nederlandse linkerrand lijkt bij Gorter niet erg duidelijk: geen steun aan de

⁶⁴ PANNEKOEK, *World Revolution and Communist tactics*, op. cit., p. 164.

sociaal-democratie, rechts en links inbegrepen, bij de verkiezingen, maar oproep tot gemeenschappelijke actie: “voor de staking, voor de boycot, voor de opstand, de straatgevechten en vooral voor de arbeidersraden, voor de fabrieksorganisaties”. Ook zou met deze organisaties een verenigd front “aan de basis” en “in de actie” kunnen worden opgericht.

De historische verandering van periode heeft de tactiek van het West-Europese proletariaat diepgaand gewijzigd. Deze werd vereenvoudigd en neigde tegelijkertijd rechtstreeks naar de revolutionaire machtsovername. Dat betekent niet dat de proletarische revolutie in het Westen gemakkelijker zal zijn dan in een onderontwikkeld land als Rusland. Integendeel, zij zal moeilijker zijn: tegenover een “machtig kapitalisme” zijn “de inspanningen die de situatie van de massa’s vraagt, nog veel groter dan in Rusland”. Deze objectieve factoren (economische kracht van het kapitaal, vereniging van alle klassen tegen het proletariaat) wegen echter weinig op tegen de vertraging van de subjectieve omstandigheden van de revolutie. De Nederlandse linkerkant onderstreept het enorme gewicht van de democratische illusie in het proletariaat. De democratische “erfenis” is de voornaamste factor van inertie binnen het proletariaat. Het is het voornaamste verschil met de Russische revolutie. Pannekoek drukte het in deze termen uit:

“In deze landen heeft de burgerlijke productiewijze, en de hoge cultuur die daar al eeuwen mee samenhangt, de manier van voelen en denken van de volksmassa’s diepgaand doordrongen.”

De proletarische manier van denken wordt vervormd door deze “cultuur” waarvan de meest typische uitingen zijn: individualisme, het gevoel tot een “nationale gemeenschap” te behoren, de verering van abstracte formules als “democratie”. De macht van verouderde standpunten van de sociaal-democratie, het blinde geloof - dat een gebrek aan vertrouwen in zichzelf verraadt - van het proletariaat in “leiders die tientallen jaren lang de strijd, het revolutionaire doel hadden verpersoonlijkt”, en tenslotte het materiële en morele gewicht van de oude organisatievormen, “gigantische machines die door de massa's zelf in het leven zijn geroepen”: als vele negatieve factoren die “de burgerlijke traditie” consolideren.

Hieruit volgt dat de fundamentele kwestie in de ontwikkelde landen van West-Europa de breuk met de burgerlijke ideologie is, vermomd als “eeuwige spirituele traditie”. Deze wordt weliswaar gepresenteerd als “cultuur”, maar is “een factor van besmetting en verlamming” van de massa-actie. De tegenstelling tussen de onvolwassenheid van het proletariaat, dat te veel gewend is in termen van ideologie te denken, en de volwassenheid van de objectieve omstandigheden (ineenstorting van het kapitalisme) “kan alleen worden opgelost door het proces zelf van de revolutionaire ontwikkeling”, door ‘de directe ervaring van de strijd’.

De tactiek van het proletariaat tijdens de revolutionaire periode moet zich noodzakelijkerwijs aanpassen “aan de fase van evolutie die het kapitalisme bereikt”. De methoden en vormen van de strijd veranderen, afhankelijk van “elke fase” van de kapitalistische evolutie. Het proletariaat moet dus “de traditie van de voorafgaande fasen overwinnen”, in de eerste plaats de vakbonds- en parlementaire traditie.

De vakbondsvraag. - Revolutionair syndicalisme of verenigde organisaties van het proletariaat?

In tegenstelling tot de anarchisten verwerpen Gorter en Pannekoek niet voor elke periode en uit principe de parlementaire en vakbondstactiek. Sinds 1914 zijn zij volgens Gorter niet meer “de wapens van de revolutie”. Parlementen en vakbonden drukken voortaan “de macht van de leiders” uit op “de massa’s”. Terminologie enigszins “idealistisch”, die de fundamentele vraag intrekt: is het de interne werking - de “leiders”- of zelfs de structuur van de vakbonden die ongeschikt is geworden voor de revolutionaire strijd?

In *De linkse stroming, een kinderziekte van het communisme* verklaarde Lenin dat het noodzakelijk was met alle middelen, zelfs de minst verkondigende, in de vakbonden door te dringen om ze te veroveren. Hij zette ze op hetzelfde plan als de Zubatovistische beweging⁶⁵ in 1905, waar de Russische arbeiders zich bij aansloten:

*“Het is zelfs noodzakelijk... om - zo nodig - alle strategieën, alle middelen te gebruiken, zijn toevlucht te nemen tot trucs, te misleiden, de waarheid te verbergen, met als enig doel binnen te dringen in de vakbonden, daar te blijven en koste wat het kost de communistische actie uit te voeren.”*⁶⁶

Het antwoord van de Nederlandse linkerzijde was niet moreel of moraliserend, hoewel het elke politiek van ondermijning en leugens afwees, maar historisch. De situatie in 1920 is niet meer die van 1905. De vakbonden in Duitsland, het meest representatieve land van West-Europa, hebben de kant van de bourgeoisie gekozen en hebben geen arbeiderskarakter meer, maar bloed aan hun handen. Niet alleen de “slechte” leiders, maar ook de ‘basis’ heeft deelgenomen aan de onderdrukking van de revolutie⁶⁷:

“De vakbonden werden door de leiders en door de massa der leden als wapen tegen de revolutie gebruikt. Door hun hulp, door hun steun, door hun leiders, ja ten dele ook door de leden zelf werd de revolutie vermoord. De communisten zagen hoe hun eigen broeders onder medewerking van de vakbonden werden neergeschoten. Stakingen voor de revolutie werden verhinderd. Geloof u, partijgenoot, dat het mogelijk is, dat revolutionaire arbeiders dan in zulke verenigingen blijven?”

⁶⁵ Zubatov was een provocateur in dienst van het tsarisme die vakbonden had opgericht om de arbeiders tot confrontaties met particuliere eigenaars te dwingen in plaats van de confrontatie met de tsaristische staat aan te gaan. Deze poging van Okhrana - in 1901 - om de arbeiders te controleren was vergeefs; in 1903 verdween de "zubatovistische" vereniging plotseling.

⁶⁶ LENIN, *The infantile Disease of Communism*, Beijing Editions, pages 45-46. Deze tactiek van "entrisme" in de vakbonden werd en wordt nog steeds grotendeels toegepast door de trotskistische stromingen.

⁶⁷ Over de onderdrukking van de Duitse vakbonden door middel van ongeregelde troepen in januari 1919, Zie. *Illustrierte Geschichte der deutschen Revolution*, "Internationaler Arbeiter Verlag", 1929, p. 278. De sociaal-democraat Baumeister, tot vakbond aangewezen vertegenwoordiger, en de schrijver in de Vorwärts Erich Kuttner (1887-1942) vormden het uit sociaal-democraten bestaande Rijksdagregiment, dat met de ongeregelde troepen van Noske deelnam aan de bloedige verplettering van de revolutionaire arbeiders.

In het revolutionaire tijdperk zijn er geen “apolitieke” of “neutrale” vakbonden meer, die zich zouden tevredenstellen met economische acties ten gunste van hun leden. “Elke vakbond, zelfs elke arbeidersgroepering, speelt een politieke rol van partij, voor of tegen de revolutie.” In tegenstelling tot de “Bordigistische” Italiaanse linkerzijde, dat een “vakbonds Verenigd Front” aanbeval. Door elke vorm van “politiek Verenigd Front” af te wijzen, weigerde De Nederlandse linkerzijde elke vorm van “Frontisme”.

De vakbonden, aanvankelijk “natuurlijke organisaties voor de vereniging van het proletariaat”, zijn geleidelijk veranderd in anti-arbeidersorganisaties. Hun bureaucratisering, waarbij het apparaat van de officiële vertegenwoordigers heerst over de arbeiders, staat gelijk aan een quasi-fusie met de staat. De vakbonden gedragen zich als de kapitalistische staat en breken met hun “wet” (regels, statuten) en met de kracht elke opstand tegen hun “orde”:

“De vakbonden lijken ook in dit opzicht op de staat en zijn bureaucratie omdat, ondanks een democratische modus, de basis geen middelen heeft om de leiders hun wil op te leggen; een slim systeem van regels en statuten verstikt inderdaad de minste opstand voordat deze de hogere regionen kan bedreigen.”

Evenals de kapitalistische staat moeten de vakbonden niet worden veroverd, maar vernietigd. Elk idee om de vakbonden te heroveren en om te vormen tot communistische organen kan niet anders zijn dan de ergste reformistische illusie - Gorter vergelijkt Lenin meermaals met Bernstein. Het ontwikkelen van een oppositie in de vakbonden - volgens de tactiek van Lenin - die communistisch zou zijn, is onzin, want “de bureaucratie kan perfect manoeuvreren om een oppositie te onderdrukken voordat deze laatste haar werkelijk bedreigt”. In de absurde veronderstelling dat de oppositie het leidende apparaat zou grijpen door de “slechte” leiders te verdrijven, zou zij zelf precies zo handelen:

“Vervang, in de oude vakbonden, de vroegere bureaucratie door nieuw bloed en, in korte tijd, zult u zien dat ook deze hetzelfde karakter zal krijgen, dat haar zal bevorderen, haar zal verwijderen, haar zal losmaken van de massa. 99 per 100 van hen zullen tirannen worden, aan de zijde van de bourgeoisie.”⁶⁸

Het is dus niet de inhoud van de vakbondsorganisatie die slecht is (“slechte” leiders en “arbeidersaristocratie” in de opvatting van Lenin), maar de organisatievorm, die “de massa’s tot onmacht reduceert”. Revolutie is dus geen kwestie van injectie van een nieuwe revolutionaire inhoud in de oude organisatievormen van het proletariaat. In de opvatting van de Communistische linkerzijde bestaat er geen vorm die vreemd is aan haar revolutionaire

⁶⁸ Gallacher (1881-1965) illustreerde tijdens het IIe congres van de Komintern de leegte van de “entristische” tactiek in de oude vakbonden: “Wij hebben gedurende 25 jaar in de Britse vakbonden gewerkt zonder ze van binnenuit te revolutioneren. Telkens wanneer wij erin slaagden om van een van onze kameraden een vakbondsleider te maken, bleek dat de vakbond, met de plaats dat er een verandering van tactiek is, onze kameraad heeft gecorrumpeerd... Het is dwaas om te spreken over het veroveren van de vakbonden als over het veroveren van de kapitalistische staat.” (Der Zweite Kongress der Kommunistischen Internationale, Hamburg, 1921, p. 627-629.) Gallacher verloochende daarna zijn oude revolutionaire standpunten; hij werd gekozen tot plaatsvervangend parlementslid en bleef dat tot 1939.

inhoud. De vorm is niet onverschillig⁶⁹. In die zin is de revolutie ook een kwestie van organisatievorm, evenals een kwestie van ontwikkeling van het klassenbewustzijn, de inhoud zelf.

Deze vorm krijgt alleen gestalte in de arbeidersraden die in een revolutionaire periode verrijzen, of beter gezegd in de fabrieksorganisaties. Die overwinnen de exclusiviteit van de oude gilde- en vakbonden en verschijnen als de enige vorm van vereniging van de arbeidersklasse. Hun vertegenwoordigers (Obleute) zijn, in tegenstelling tot de vakbonden, voortdurend herroepbaar. De Nederlandse linkerzijde volgt op dit punt het Russische voorbeeld, waar de fabrieksraden en niet de vakbonden de revolutie bewerkstelligden. Sommige beweringen van de Nederlandse linkerzijde laten echter bepaalde dubbelzinnigheden zweven en vertonen een gebrek aan samenhang:

- terwijl hij de vernietiging van de vakbonden predikt, bevestigt hij dat de raden “de basis van nieuwe vakbonden” zullen vormen;
- het verwacht de Duitse Unionen (Allgemeine Arbeiter-Unionen) met de binnen de arbeidersraden groeiende Fabrieksraden. De Unionen waren overigens organisaties van politieke aard, die de noodzaak erkenden van de revolutie en de dictatuur van het proletariaat, uitgeoefend door de arbeidersraden;
- Zij bleven "arbeideristisch" en predikten een vorm van "factorisme" waarbij de fabriek in het centrum van het hele sociale leven stond: “de revolutie in het Westen kan niet anders worden georganiseerd dan op basis van de fabrieken en in de fabrieken”; de vorming van territoriale organisaties die het kader van de fabriek doorbreken, werd niet benaderd.

Over deze vragen ging de Nederlandse linkerzijde niet tot de kern van het vakbondsprobleem, en dus van dat van de vorming van de arbeidersraden. Was het waar dat het “verval van het kapitalisme” - door de Komintern verkondigd - langdurige hervormingen onmogelijk zou maken? Waren die - in de XIXe eeuw bereikt door de reformisten - nog wel mogelijk na de oorlog? Zuiver economische en eisenorganisaties zouden onder druk van de staat hun klassendoelstellingen in de steek kunnen laten en tot klassensamenwerking gebracht worden. Of, in het beste geval, zouden ze verdwijnen, zoals de Unionen. Was het eindelijk mogelijk om permanente eisenorganisaties te regelen? Veel later verwierp de Nederlands-Duitse linkerzijde elke mogelijkheid van een permanente eisenorganisatie.

4. POLITIEKE ECONOMIE OF ECONOMISCH BELEID VAN DE REVOLUTIE?

⁶⁹ Het bordigistische tijdschrift Programme Communiste nr. 56, 1972, bevestigde dat zonder enige schaamte ("Marxisme tegen idealisme of de partij tegen de sekten"). Voor de "bordigisten": "...Het marxisme theoretiseert nooit een organisatievorm als revolutionaire vorm die van nature nuttig zal zijn voor de opstand en de verovering van de macht". In 1871 was het de Commune; in 1917 waren het de Sovjets; in Italië hadden de Arbeidscentra [Camere del lavoro] het kunnen worden. "

Terwijl ze de politieke lessen van de Russische en Duitse revolutie als negatief verwierpen, door uiteindelijk de noodzaak van een politieke organisatie -door een obsessie voor substitutie- af te wijzen, zagen de Nederlandse radencommunisten in de toekomstige revolutie in eerste instantie een economische kwestie. De raden leken meer economische organisaties van fabrieksbestuur dan organen van besluitvorming en controle over het economisch beleid.

Wegen der proletarische revolutie: van de strijdcomités tot de arbeidersraden

De proletarische revolutie zou tot stand komen door de opkomst van de arbeidersraden, die het hele proletariaat bijeenbrengen. Maar het ging om de eindfase van een lang en tegenstrijdig proces dat het uitbreken van economische stakingen vereiste. Dat waren noodzakelijkerwijs “wilde stakingen” tegen vakbonden. Dit standpunt is altijd ontwikkeld en herhaald sinds de geboorte door de GIC, en week nauwelijks af van dat van de Italiaanse communistische linkerkant in de jaren dertig.⁷⁰ Net als deze laatste, maar op een veel brutelere manier, hechtte de GIC groot belang aan de veralgemening van de economische strijd in de vorm van massastakingen. Maar, in tegenstelling tot de Italiaanse en Belgische “Bordigisten”, drong zij vooral aan op de zelforganisatie van de wilde stakingen. Deze zelforganisatie vereiste noodzakelijkerwijs de vorming van gekozen “strijdcomités”, herroepbaar door de gehele strijdende arbeiders.⁷¹ Die verkozen, naar Duits voorbeeld tijdens en na de Eerste Wereldoorlog, rechtstreeks “verantwoordelijke vertegenwoordigers” binnen de algemene vergaderingen van de stakers. Alle arbeiders, ongeacht hun politieke en vakbondsverwantschap, konden deel uitmaken van deze “strijdcomités”, om een echte “klasseneenheid” tot stand te brengen. Dergelijke comités waren niet-permanente organen, tenzij ze hun verenigende functie verraadden door zich om te vormen tot nieuwe vakbonden: ze ontstonden en verdwenen met de strijd zelf. Alleen in de revolutionaire periode konden echte permanente organisaties ontstaan en zich ontwikkelen, eenheden die het hele proletariaat bijeenbrengen: de arbeidersraden. Deze raden zijn echter, ondanks hun spontane vorming, nergens uit voortgekomen, door spontane generatie. “De voorlopers” van de “geüniformeerde” zelforganisatie, die “de klassenorganisatie” voorbereiden, werden onvermijdelijk geboren vóór het uitbreken van de massale strijd. Deze organisaties waren tot op zekere hoogte “embryo’s” van de raden, niet anders dan “propagandakernen”, bestaande uit strijdende arbeiders die zich organiseren en agiteren voor de volgende massale strijd. Maar in geen geval konden dergelijke “propagandakernen” zichzelf eenheidsorganisatie (Einheits-Organisation) noemen: “...de propagandakern is op zichzelf geen klassenorganisatie”.⁷²

Dergelijke propagandakernen vormden uiteraard “arbeidersgroepen” zonder echte beleidslijn, maar die een mening verdedigden in de klassenstrijd. In de praktijk leek de GIC echter “opiniegroepen”, die in de theorie van de Nederlanders de “werkgroepen” vormden, te

⁷⁰ Zie. P. BOURRINET, *The Italian Communist Left*, maîtrise, Paris-I, 1980, p.132-136.

⁷¹ *P.I.C.* Nos. 1 and 4, Februari en Juni 1938.

⁷² *P.I.C.* Nr. 4, Juni 1938, "De strijdcomities der wilde stakingen".

verwarren met deze arbeidersgroepen. Er volgde dus een onthutsende verwarring tussen organisaties van arbeiders en revolutionaire organisaties.

Om deze tegenstelling te omzeilen ontkende de GIC aan de “groepen van mening” evenals aan de “kernen van propaganda” een politieke rol in de economische strijd van de arbeiders. Voor Pannekoek was het nutteloos dat deze groepen een politieke strijd voerden om de stakingen en de demonstraties van de arbeiders te leiden, tegen de andere groepen of partijen, zelfs als die van binnenuit optraden, in de fabriek, tegen de zelforganisatie van de arbeiders. Voor hem ging het erom te voorkomen dat “de eenheid van de klasse” door nutteloze politieke confrontaties zou worden verbroken:

*“Het radencommunisme beschouwt alle arbeiders als een eenheid van klasse, voorbij de afbakeningen van de organisaties. Het treedt niet in concurrentie met deze organisaties... Het radencommunisme zegt niet tegen de arbeiders die lid zijn van partijen en organisaties: verlaat ze en kom bij mij.”*⁷³

Deze visie, waarbij de radencommunistische organisatie strikt gescheiden werd van de strijd van de arbeiders, had praktische gevolgen. Bijvoorbeeld in de strijd van de werklozen in Nederland, waar de GIC tussenbeide kwam, gaf deze als leus, toen comités van werklozen (Strijdcomités) werden gevormd: “los van alle vakbonden en alle politieke partijen”.⁷⁴

Voor het Nederlandse “Radenisme” zou het hetzelfde zijn in een revolutionaire periode. De arbeidersraden zouden gevormd worden door elke actie van de revolutionaire partijen van binnenuit te verwerpen, om hun economische taken van omvorming van de maatschappij te kunnen uitvoeren. Er zou een radicale scheiding zijn tussen de revolutionaire groepen “die een onafhankelijke organisatie vormen van revolutionaire arbeiders in vrij werkende werkgroepen” en de “onafhankelijke (organisatie) van de arbeidersmassa’s in de arbeidersraden”.⁷⁵ Het optreden van de revolutionaire groepen zou zich beperken tot ondersteuning van de economische taken van de arbeidersraden.

De transformatie van de economie, van kapitalisme naar communisme. De Grundprincipien (Grondbeginselen van Communistische Productie en Distributie)

De kwestie van de overgangperiode -na de machtsovername door de arbeidersraden- naar het communisme werd door de Duitse destijds Nederlandse radencommunisten altijd vanuit een strikt economische invalshoek benaderd. De onmiddellijke degeneratie van de Russische Revolutie na 17 oktober en de evolutie van “Sovjet” Rusland naar staatskapitalisme betekende volgens de GIC’S het failliet van de “politiek”. De economische factor, het beheer van de nieuwe maatschappij door de raden, was te veel geminimaliseerd. De traditie van de

⁷³ P.I.C. Nr. 2, Februari 1936, "Praktisch werk".

⁷⁴ P.I.C. Nr. 2, Februari 1932, "De stempelstaking, de Centrale Advies Commissie en de Communisten".

⁷⁵ Henk CANNE-MEIJER, *Towards a new Labour movement*. Engelse versie in Mattick's review, *International Council Correspondence*, No. 10, August 1935, "The Rise of a New Labor Movement". Originele Duitse tekst in *Räte-Korrespondenz* No. 8/9, Amsterdam, 1935, "Das Werden einer neuen Arbeiterbewegung."

“politiek”, waarbij de “dictatuur van het proletariaat” werd opgevat als een politieke dictatuur over de hele maatschappij, had de cruciale economische taken van het proletariaat naar het tweede plan verwezen. Deze gedachte werd door Pannekoek zelf met een bijzondere helderheid verwoord:

*“Traditie betekent overheersing van de economie door het beleid... wat de arbeiders moeten beseffen is de overheersing van het beleid door de economie.”*⁷⁶

Deze visie was precies het tegenovergestelde van die van revolutionaire groepen uit de jaren dertig, zoals de Italiaanse communistische linkerzijde, die een theoretische discussie over de overgangperiode hadden geopend.⁷⁷

Bij de GIC zal men - in tegenstelling tot de Italiaanse en Duitse linkse communisten⁷⁸ - geen theoretische beschouwingen vinden over de kwestie van de staat in de overgangperiode. De verhouding tussen de nieuwe staat van de overgangperiode, de revolutionaire partijen en de arbeidersraden wordt nooit benaderd, ondanks de Russische ervaring. Men vindt evenmin iets over de relatie tussen een internationale revolutionair en de staat - of de staten - in de landen waar het proletariaat de politieke macht zou hebben gegrepen. Tenslotte worden de complexe kwesties van “proletarisch geweld”⁷⁹ en burgeroorlog in de revolutionaire periode nooit aan de orde gesteld. Voor de GIC lijkt het bestaan van een staat - of halve staat - tijdens een overgangperiode naar het communisme geen probleem te zijn. Het bestaan ervan, zelfs de karakterisering ervan (“Proletarische Staat” of “plaag” die het proletariaat erft) wordt nooit gesteld. Deze problemen ontbreken volledig.

De belangrijkste tekst van de GIC over de overgangperiode, *de Grondbeginselen der communistische productie en distributie*, behandelt alleen de economische problemen van deze periode.

Het uitgangspunt van de GIC is dat de mislukking van de Russische Revolutie en de evolutie naar staatskapitalisme alleen verklaard kon worden door onwetendheid, zo niet door

⁷⁶ "De Arbeidersklasse en Revolutie", in *Radcommunisme* Nr. 4, Maart-April 1940.

⁷⁷ Teksten van het "Perronistische" tijdschrift Bilan over de overgangperiode zijn gedeeltelijk in het Italiaans vertaald: *Rivoluzione e reazione (lo stato tardo-capitalistico nell'analisi della Sinistra comunista)*, Universiteit van Messina, Milaan, Dott. A. Giuffrè editore, 1983. Inleiding door Dino ERBA en Arturo PEREGALLI.

⁷⁸ De kwestie van de staat in de overgangperiode werd vooral aangepakt door de Essen-tendens van de KAPD in 1927. De arbeidersraden worden vergeleken met de proletarische "staat" (Zie. KAZ (Essen), nr.1 t/m 11, 1927). In de Berlijnse tendens werd, als enige bijdrage aan de discussie, een tekst gepubliceerd van Jan Appel (Max Hempel) met kritiek op "het staatscommunisme van Lenin", in *Proletarier*, nr. 45, mei 1927, "Marx-Engels und Lenin über die Rolle des Staates in der proletarischen Revolution." Deze tekst heeft de redactie van het theoretisch tijdschrift van de KAPD in Berlijn niet kunnen overtuigen.

⁷⁹ Pannekoek bestudeert de kwestie van het geweld in de revolutie en stelt tegenover het anarchistische principe van "geweldloosheid" de fundamentele rol van het bewustzijn in de revolutie: "...geweldloosheid op zichzelf kan geen opvatting van het proletariaat zijn. Het proletariaat zal op zijn tijd geweld gebruiken voor zover dat nuttig en noodzakelijk is. Het geweld van de arbeiders zal op bepaalde momenten een bepaalde rol spelen, maar de voornaamste kracht van het proletariaat ligt in de beheersing van de productie... de arbeidersklasse moet alle strijdmethoden gebruiken die bruikbaar en effectief zijn, afhankelijk van de omstandigheden. En in al deze vormen van strijd op het eerste plan zal haar innerlijke, morele kracht komen" (PANNEKOEK (anoniem), P.I.C. Nr. 2, februari 1936, "Geweld en geweldloosheid".

ontkenning van de noodzaak om de nieuwe samenleving economisch om te vormen. Deze verkeerde interpretatie was in de hele arbeidersbeweging gemeengoed. Maar, op een paradoxale manier, erkende de GIC de fundamentele rol van de Russische ervaring, die het mogelijk maakte vooruitgang te boeken in de marxistische theorie:

“Met betrekking tot de industrie probeerde Rusland een economische structuur op te bouwen volgens communistische principes... en dat mislukte volledig... Het is aan de school van de praktijk van de Russische Revolutie te danken dat we vooruitgang kunnen boeken, omdat het ons in staat stelt op te merken wat het recht op een productieapparaat betekent, wanneer het in handen is van een centrale leiding.”⁸⁰

Voor de Nederlandse radencommunisten zal de “dictatuur van het proletariaat” onmiddellijk uitmonden in “de vereniging van vrije en gelijke producenten”. De arbeiders, georganiseerd in raden van de fabrieken, moesten het hele productieapparaat in handen nemen en het laten functioneren voor hun eigen behoeften, als consumenten, en zonder te verwijzen naar een centraal gezag, van het officiële type, waarvan de finaliteit de bestending van de ongelijkheid in de maatschappij is. Men zou dus kunnen voorkomen dat het “staatscommunisme”, ingesteld ten tijde van het oorlogscommunisme, van 1918 tot 1920, onvermijdelijk zou veranderen in staatskapitalisme waarvoor de behoeften van de productie voorrang krijgen boven die van de arbeidersproducenten-consumenten. In de nieuwe maatschappij, gedomineerd door de macht van de raden en niet door de staat van een gecentraliseerde partij, zal de loonarbeid - bron van alle ongelijkheid en uitbuiting van de arbeiders - worden afgeschaft.

Voor de GIC waren de problemen van de overgangperiode heel eenvoudig: de producenten moesten het maatschappelijk product controleren en verdelen, op een egalitaire manier voor ieder van hen en door een gezag dat “naar boven” werd uitgeoefend. Het proces van de overgangperiode, sinds 1917, was niet zuiver politiek, in de vorm van uitbreiding van de proletarische revolutie tot de hele wereld, maar economisch, in de vorm van een toename van de consumptie van de arbeiders, onmiddellijk en gelijkelijk georganiseerd door de fabrieksraden. Het enige echte probleem van de overgangperiode zou, volgens de GIC, de verhouding zijn tussen de producenten en hun producten:

"Het proletariaat onderstreept het fundamentele karakter van de relatie van de producent tot zijn product. Dat en alleen dat is het centrale probleem van de proletarische revolutie."

Maar hoe te komen tot een egalitaire “verdeling” van het maatschappelijk product? Deze kon uiteraard niet voortkomen uit eenvoudige maatregelen van juridische aard: nationalisatie, “socialisatie”, elke vorm van nationalisatie van het privé-eigendom. De oplossing, volgens

⁸⁰ *Die Grundprinzipien kommunistischer Produktion und Verteilung*, 1930; herdruk (met voorwoord van Paul Mattick), Rüdiger Blankertz Verlag, Berlin, 1970; een Nederlandse editie, met vele aanvullingen, werd in 1972 opnieuw uitgegeven door de "Uitgeverij De Vlam" met een inleiding van de Spartacusbond. De citaten zijn - behalve uitdrukkelijke vermelding - ontleend aan de Duitse uitgave, blz. 11, 23, 34, 40. Engelse versie door de review *International Council Correspondence*, special booklet, *What Communism Really Is. The Social Average Labor Time as the Basis of Communist Production and Distribution*, 1935?

GIC'S, lag in de berekening van de productiekosten van de fabrieken in termen van arbeidstijd, afgezet tegen de hoeveelheid gecreëerde sociale goederen. Natuurlijk waren, volgens de respectieve productiviteit van de fabrieken, voor hetzelfde product de hoeveelheden arbeid die nodig waren voor de vervaardiging ervan ongelijk. Het was dus voldoende, om dit probleem op te lossen, om de gemiddelde sociale productietijd van elk product te berekenen. De hoeveelheid werk van de meest productieve fabrieken, die het sociale gemiddelde overschreed, zou op een Gemeenschappelijk Fonds worden verrekend; deze zou ervoor zorgen het "niveau" van de minst productieve fabrieken te verhogen. Het zou tegelijkertijd worden gebruikt om de technologische vooruitgang in te voeren die nodig is om de productiviteit van de fabrieken van een bepaalde branche te ontwikkelen, om de gemiddelde productietijd te verminderen.

De organisatie van de consumptie berustte op hetzelfde principe van de boekhouding. De algemene sociale boekhouding, dankzij de statistische documentatie, opgesteld door de producenten-consumenten georganiseerd in raden en coöperaties, berekent de consumptiefactoren. Na aftrek van -vervanging van het verouderde productieapparaat, technische verbeteringen, sociale veiligheidsfondsen voor arbeidsongeschikten, natuurrampen, enz.- zou er een gelijke verdeling zijn van de sociale consumptiereserves voor iedere consument. Aan de gelijke productievoorwaarden, verzekerd door de berekening van de gemiddelde sociale arbeidstijd, zouden in het algemeen gelijke voorwaarden voor alle individuele verbruikers beantwoorden. Dankzij dit systeem van sociale boekhouding zou er een einde komen aan de wet van de waarde: de producten zouden niet meer circuleren op basis van hun ruilwaarde door het gebruik van de universele monetaire standaard. Bovendien zou de nieuwe maatschappij, met de bouw van een "neutraal" tel- en statistisch centrum, niet los van de raden, onafhankelijk van enige groep mensen of enige autoriteit van centrale aard, ontsnappen aan het gevaar van de vorming van een parasitaire bureaucratie, die een deel van het maatschappelijk product oppeuzelt.

De Grondbeginselen van de Nederlandse radencommunisten hadden de verdienste het belang te benadrukken van de economische problemen tijdens de overgangperiode van kapitalisme naar communisme, aangezien deze in de marxistische beweging weinig besproken waren. Zonder een reële en voortdurende toename van de consumptie van de arbeidersklasse had de "proletarische dictatuur" geen zin en zou het vooruitzicht van het communisme een vrome wens zijn.

Maar de tekst van de GIC leed aan een aantal zwakke punten, die andere revolutionaire groepen niet ontgingen.⁸¹

De Grondbeginselen benaderden in feite de geavanceerde fase van het communisme waarin het bestuur van de mensen plaats maakte voor het bestuur van de dingen, volgens het principe "iedereen naar zijn behoeften, iedereen naar zijn mogelijkheden" (Marx). De GIC achtte de

⁸¹ De tekst van de GIC werd bekritiseerd, Bilan, nr. 31 tot nr. 38, 1936, door Mitchell (zijn echte naam is Melis of Jehan van den Hoven?), lid van de Belgische Liga van de Internationalistische Communisten (LCI). Adhémar Hennaut, in naam van de LCI, gaf een samenvatting van *De Grondbeginselen*, in Bilan (nrs. 19, 20 en 21).

opbouw van het communisme in zijn meest geavanceerde vorm onmiddellijk mogelijk, zodra de arbeidersraden in een land de macht grepen. Het ging uit van een ideale situatie, waarin het zegevierende proletariaat het productieapparaat van hoogontwikkelde landen in handen had gekregen, zonder te hebben geleden onder de grote kwalen van de burgeroorlog (vernietiging, een deel van de productie gewijd aan militaire behoeften); waarin bovendien geen enkel boerenprobleem de socialisatie van de productie in de weg stond, omdat volgens de GIC de landbouwproductie reeds volledig geïndustrialiseerd en gesocialiseerd was⁸². Ten slotte vormde noch de isolatie van één of meer proletarische revoluties, noch het archaïsme van de kleine landbouwproductie een grote belemmering voor de stichting van het communisme: “Noch de afwezigheid van een wereldrevolutie, noch de slechte aanpassing van de individuele kleine landbouw aan de staat kan verantwoordelijk worden gehouden voor het falen van (de Russische Revolutie)...” op economisch gebied.⁸³

Zo nam de GIC afstand van de visie van Marx op de overgangperiode, die twee fasen onderscheidde: een lagere fase, die van het socialisme, waarin “het bestuur van de mensen” een “proletarisch” economisch beleid bepaalt, in een maatschappij die nog steeds gedomineerd wordt door de schaarste, een hogere fase, die van het communisme, waarin de klassenloze maatschappij bevrijd van de waardewet een vrije ontwikkeling van de productiekrachten op wereldschaal zou genieten. Maar zelfs in de lagere fase van de overgangperiode, die nog steeds gedomineerd werd door de waardewet en het bestaan van reactionaire klassen, benadrukte het marxisme dat de voorwaarde voor elke economische socialistische transformatie lag in de triomf van de wereldrevolutie. Het begin van elke werkelijke economische transformatie van de nieuwe maatschappij, die nog steeds in klassen verdeeld was, vereiste in de eerste plaats de politieke zekerheid van het proletariaat tegenover de andere klassen.

- de “economistische” visie van de GIC zou verklaard kunnen worden door een onwetendheid over het probleem van de staat - door Marx “halve staat” genoemd - ten tijde van de dictatuur van het proletariaat, aan het begin van de overgangperiode. Deze “halve staat” vormde een echte bedreiging voor de proletarische macht; door de hergroepering van de niet-proletarische lagen en de vroegere bezittende klassen. In de marxistische theorie was het een factor van sociaal behoud: “deze macht, voortgekomen uit de maatschappij, maar die zich erboven plaatst en zich er steeds meer van vervreemdt, is de staat” (Engels, *The Origin of the Family, Private Property and the State*).⁸⁴

⁸² Deze stelling was in 1933 door de GIC aan de kaak gesteld in haar boekje: *Ontwikkelingslijnen in de landbouw*, p. 1-48. Deze tekst lijkt te zijn geschreven door B.A. Sijes.

⁸³ *Grondbeginselen der communistische productie en distributie*, 1935; herdruk "De Vlam", Spartacusbond editions, Amsterdam, 1970, p. 10.

⁸⁴ Een samenvattende studie van de verschillende stellingen over de Overgangperiode, door de linkse partijen van de Komintern in het doctoraat van Jean SIÉ, *Over the Transition period towards Socialism: positions of the Lefts in the IIIrd International*, Toulouse, 1985; gepubliceerd door Comsopolis, Leiden, 1986

De theorie van de GIC over de overgangperiode kon vrij dicht bij de anarchistische theorie voorkomen, waarbij het bestaan van een staat en dus van een politieke strijd om de overheersing van de nieuwe maatschappij werd ontkend. De technische rol die de GIC aan de arbeiders toekende, verantwoordelijk voor de berekening van de gemiddelde sociale arbeidstijd van de productie, was een impliciete ontkenning van hun politieke rol.

Net als in de anarchistische theorie leek de GIC een automatische en bijna natuurlijke vorm te geven aan de opbouw van een communistische maatschappij. Deze was niet het resultaat van een langdurig tegenstrijdig proces van klassenstrijd om de overheersing van de “halve staat”, tegen de conservatieve sociale lagen, maar het product van een lineaire en harmonieuze, en quasi-wiskundige ontwikkeling. De wiskundige harmonie van de boekhouding van de arbeidstijd was een garantie voor de harmonie van de communistische maatschappij. Deze visie stond niet zo ver af van die van de utopisten in de XIXe eeuw, met name die van de “universele harmonie” van Fourier⁸⁵.

- de uiteindelijke zwakte van *de Grondbeginselen* ligt in de boeking zelf van de arbeidstijd, ook in een ontwikkelde communistische maatschappij, die geen schaarste meer kent. Economisch gezien kon dit systeem de wet van de waarde herinvoeren, door aan de voor de productie noodzakelijke arbeidstijd een boekhoudkundige en geen sociale waarde toe te kennen. De GIC stond dus tegenover Marx voor wie de maatstaf in de communistische maatschappij niet de arbeidstijd was, maar de beschikbare tijd, die van de beschikbare vrije tijd.⁸⁶

In de tweede plaats bood het bestaan van een “neutraal” en zogenaamd technisch boekhoudkundig centrum onvoldoende garanties voor de opbouw van het communisme. Dit “centrum” kon tenslotte alleen maar streven naar de accumulatie van de sociale arbeidsuren, terwijl het de behoeften aan consumptie en beschikbare tijd van de producenten-consumenten verminderde en zich ook meer en meer van de maatschappij vervreemde. Aan de basis, als daar zou komen dat de producenten meer en meer de controle van dit “centrum” en de sociale organisatie in het algemeen negeren, zou het onvermijdelijk een overdracht kunnen zijn van de functies vervuld door de leidende “organen” van de producenten aan sommige “technische autoriteiten”. De ontkenning van deze potentiële gevaren door de GIC bleef niet zonder gevolgen. De Nederlandse internationalisten konden van daaruit elke mogelijkheid van strijd, zelfs onder het communisme, vanuit de producenten voor de verbetering van hun arbeidsomstandigheden afwijzen. Het leek erop dat de GIC weigerde de mogelijkheid te overwegen van een maatschappij waar de strijd voor betere arbeidsvoorwaarden niet zou

⁸⁵ Deze terugkeer naar de utopie bestaat bij Rühle, die in 1939 een studie schreef over de utopische bewegingen: *Mut zur Utopie!* See Otto RÜHLE, *Baupläne für eine neue Gesellschaft*, Rohwohlt, Hamburg, 1971.

⁸⁶ "De arbeidstijd zal aan de ene kant worden afgestemd op de behoeften van het sociale individu, terwijl men aan de andere kant zal bijdragen tot een zodanige toename van de produktiekrachten, dat de vrije tijd voor ieder zal toenemen, terwijl de produktie berekend is op de rijkdom van allen. Aangezien de ware rijkdom de volledige produktiekracht van alle individuen is, zal de maatstaf niet de arbeidstijd, maar de nuttige tijd zijn. De arbeidstijd aannemen als maatstaf voor de rijkdom, is deze baseren op armoede; het is willen dat de vrije tijd alleen bestaat in en door de tegenstelling tot de arbeidstijd, het is de hele tijd reduceren tot de enige arbeidstijd..." (MARX, *Grundrisse*, Gallimard Ed., "Pléiade", volume 2, p. 308).

ophouden, waar “de verdeling van het maatschappelijk product een antagonistische verdeling zou blijven” en waar tenslotte de strijd voor een gelijke verdeling van de producten zou kunnen bestaan. Was dit niet om het idee te herintroduceren dat de producenten-consumenten niet tegen zichzelf konden vechten, inclusief hun “rekencentrum”?

In feite leek het communisme voor de GIC een absolute gelijkheid tussen alle producenten. Deze werd doorgevoerd aan het begin van de overgangperiode⁸⁷. Tijdens de communistische periode was er geen natuurlijke ongelijkheid (fysiek, psychisch) meer op het gebied van productie en consumptie. Maar een communistische samenleving kan worden gedefinieerd als de verificatie van een “werkelijke gelijkheid in natuurlijke ongelijkheid”.⁸⁸

Pannekoek en de economische transformatie van de nieuwe samenleving

Pannekoek, aan wie Canne-Meijer in 1930 een voorwoord had gevraagd bij het boek van Jan Appel⁸⁹, was erg huiverig voor het idee om een boek te schrijven over de economische transformaties van de overgangperiode. Hij schatte zichzelf “niet al te zeer vertrouwd met deze vraagstukken” en het leek hem aanvankelijk “enigszins utopisch en onwerkelijk” om een schema op te stellen van een onwerkelijk “plan”. Toen, na het lezen van *De Grondbeginselen*, leek het hem dat “dat aan bekendheid won”.⁹⁰

In feite werd het standpunt van Pannekoek over deze kwesties bijna 15 jaar later verwoord in zijn boek *De arbeidersraden* (1946). Het verschilt niet noemenswaardig van de theoretische conclusies van de *Grondbeginselen*, maar blijft gematigder, meer historisch.

Evenals de *Grondbeginselen* schatte Pannekoek het boekhoudsysteem van de arbeidsuren gerechtvaardigd in: “... in het nieuwe productiesysteem zijn de fundamentele gegevens het aantal arbeidsuren, dat wordt uitgedrukt in monetaire eenheden, in de eerste tijden, of in reële eenheden.”⁹¹ Evenals de GIC is Pannekoek geneigd de economische problemen van de overgangperiode te reduceren tot een technische en statistische kwestie: “De algemene boekhouding, die betrekking heeft op de administraties van de verschillende fabrieken en deze omvat, zal al deze samenvoegen in een economische tabel van het proces van de maatschappij... de sociale organisatie van de productie berust op een goed beheer door middel

⁸⁷ De meerderheid van de linkse communisten benadrukten daarentegen dat de gelijkheid in de verdeling van de producten voor menselijke consumptie onmogelijk zou zijn aan het begin van de overgangperiode. Vooral in de periode van de burgeroorlog, waarin de nieuwe macht van de raden behoefte had aan specialisten.

⁸⁸ *Bilan* Nr.35, Sept.-Okt. 1936, "Problems of the Transition period", door Mitchell.

⁸⁹ In een interview van 11 juni 1978 - door Fred Ortmans en Piet Roberts, op K7 - maakt Jan Appel melding van een discussie met Gorter, met Pinksteren 1927, over "De Grundprinzipien" in aanwezigheid van Piet Coerman en Jordens. Gorter was het niet eens met Appel en keurde in Staat en revolutie Lenins centralistische visie op de staat goed: een productie georganiseerd zoals de spoorwegen.

⁹⁰ PANNEKOEK, *Herinneringen uit de arbeidersbeweging*, 1944. Bewerkt met een relevant voorwoord door B.A. SIJES, Van Gennep, Amsterdam, 1982, p. 215.

⁹¹ PANNEKOEK, *The Workers' Councils*, Béliabaste, Paris, 1974. Uitgave opgesteld door een Frans werkcollectief rond Informations et Correspondance ouvrières (ICO), dat de gelijknamige recensie publiceerde. De citaten zijn respectievelijk afkomstig van de pagina's 78, 84-87, 125-126.

van statistieken en van telbare gegevens... het productieproces wordt voor iedereen duidelijk blootgelegd in de vorm van een eenvoudig en begrijpelijk digitaal beeld.”

Deze managementopvatting, bepaald door een statistische en niet sociale werkelijkheid, impliceert een administratieve organisatie van de nieuwe maatschappij, een zuivere “administratie van de dingen” in de vorm van boekhoudkantoren: “Zodra de productie is georganiseerd, wordt de administratie een taak, relatief eenvoudig, van het netwerk van onderling verbonden boekhoudkantoren.”

Net als de GIC houdt Pannekoek alleen rekening met “de hogere fase van het communisme”. De arbeidersraden, “de organisatie van de echte democratie”, die van de arbeiders, hebben alleen een beslissende rol op het niveau van de productie, maar op politiek niveau hebben ze geen enkele rol. Omdat “het beleid zelf verdwijnt” vervullen de raden geen enkele regeringsfunctie. Er is geen “regering van de raden”, zoals dat het devies was tijdens de revolutionaire periode (1917-1921):

“De raden zijn geen regering; zelfs de meest centrale raden hebben geen regeringskarakter. Zij hebben geen mogelijkheid om hun wil op te leggen aan de massa’s; zij hebben geen machtsorganen.” Het aspect “handhaving van recht en orde” en “klassengeweld”, kenmerkend voor elke staatsstructuur, kon niet in handen zijn van een politieke centrale macht, maar van een gedecentraliseerde sociale macht: “Alle sociale macht is in handen van de arbeiders zelf. Overal waar de noodzakelijke uitoefening van macht stoornissen of aanvallen op de bestaande orde tegengaat - komt zij voort uit de arbeidersgemeenschappen in de werkplaatsen en blijft zij onder hun controle.”

Deze bewering van “een sociale macht” van de arbeidersgemeenschappen toont aan dat Pannekoek in de arbeidersraden het vraagstuk van de staat en de sociale klassen - nog steeds geanalyseerd door Marx en Engels - niet heeft aangepakt. Het lijkt er in feite op dat Pannekoek het bestaan van een “halve staat” in de “hogere fase” van het communisme beschouwde, die nog steeds een vorm van geweld uitoefende. Als er nog steeds “arbeidersgemeenschappen” en dus klassen zouden bestaan - en geen klassenloze maatschappij van producenten -, is dit dan niet de erkenning dat de staat nog steeds zou blijven bestaan? Hoewel deze staatsmacht, die “sociaal” wordt genoemd, wordt verplaatst van de raden naar de gemeenschappen, om te worden gedecentraliseerd, moet men dan niet het bestaan van een politieke klassenmacht toegeven? Op deze vragen gaf Pannekoek geen precies antwoord. Het lijkt er eerder op dat dit laatste de problemen van een echte communistische samenleving, “zonder klassen en staat”, terugbrengt naar die van de overgangperiode zelf, in de “lagere fase” van het communisme.

De arbeidersraden van Pannekoek bekritisieren de *Grondbeginselen* impliciet op twee essentiële punten:

- het begin van de overgangperiode van kapitalisme naar communisme zal worden gekenmerkt door schaarste, een tekort aan goederen, waarbij de economie, die ofwel

door de burgeroorlog ofwel door de economische wereldcrisis is verwoest, opnieuw zou worden opgebouwd, of door beide tegelijk (Pannekoek geeft hierboven geen precieze details). Oorlog en/of schaarste zouden een dominante rol kunnen spelen binnen de economie. Gelijkheid en rechtvaardigheid in de verdeling van de consumptiegoederen zouden niet gebaseerd zijn op een juiste berekening van de werktijd, maar op het dwingende principe - maar “moreel” - om verplicht te werken voor de gemeenschap:

“Aan het begin van de overgangperiode, terwijl een geruïneerde economie moet worden opgetrokken, bestaat het essentiële probleem erin het productieapparaat te installeren en het onmiddellijke bestaan van de bevolking te verzekeren. Het is zeer goed mogelijk dat men onder deze omstandigheden de levensmiddelen gelijkmatig blijft verdelen, zoals men dat altijd doet in tijden van oorlog of hongersnood, maar het is waarschijnlijker dat in deze fase van wederopbouw, waarin alle beschikbare krachten grondig aan de slag moeten en waarin, wat meer is, de nieuwe morele beginselen van gemeenschappelijke arbeid slechts geleidelijk vorm krijgen, het recht op consumptie wordt gekoppeld aan de verwezenlijking van elke arbeidstaak. De oude volkswijsheid “wie niet werkt, eet niet” drukt een instinctief gevoel van rechtvaardigheid uit.”

- de boeking van de hoeveelheid arbeidsuren van elke werknemer zal niet een individuele consumptie van elke werknemer inhouden volgens de som van de door elke werknemer geproduceerde arbeidsuren. De verdeling van consumptiegoederen is niet gebaseerd op een individueel gelijkheidsbeginsel, maar zal nog steeds gebaseerd zijn op een duurzaam ongelijkheidsbeginsel. Consumptie is een algemeen maatschappelijk proces, waardoor de directe controle van de producent over zijn product verdwijnt:

“... Dat betekent niet dat de totaliteit van de productie voortaan onder de producenten zal worden verdeeld, in verhouding tot het aantal arbeidsuren dat ieder van hen heeft gepresteerd, of met andere woorden, dat iedere arbeider in de vorm van producten het exacte equivalent zal ontvangen van de tijd die hij aan arbeid heeft besteed. Inderdaad, het grootste deel van de arbeid moet besteed worden aan het gemeenschappelijk bezit, moet gebruikt worden om het productieapparaat te verbeteren en uit te breiden... Bovendien zal het nodig zijn een deel van de totale arbeidstijd toe te wijzen aan niet-productieve, maar sociaal noodzakelijke activiteiten: algemeen bestuur, onderwijs en gezondheidszorg...”

De analyse van Pannekoek lijkt, in het licht van zijn korte theoretische schetsen, veel meer gevoed door concrete historische ervaringen (Russische Revolutie en oorlogscommunisme) en minder getekend door enige vorm van egalitair “utopisme”. Door de afwijzing van een “gelijk recht” bij de verdeling van consumptiegoederen lijkt het dichter bij dat van Marx, in de *Kritiek van het Gotha Programma*. Deze toonde namelijk aan dat een gelijke verdeling op basis van de arbeidstijd tegelijkertijd nieuwe ongelijkheden met zich meebracht, aangezien de producenten noodzakelijkerwijs van elkaar verschilden door hun persoonlijke arbeidscapaciteiten en ook door hun gezinssituatie staat en hun fysieke capaciteiten.

Net als de *Grondbeginselen* blijven de arbeidersraden echter steken in technische en boekhoudkundige problemen. Het gezichtspunt blijft “economistisch” - de complexe vraagstukken van de staat en van de politieke overheersing van de overgangsmaatschappij door het proletariaat worden nooit of zeer kort behandeld. Vanuit economisch oogpunt wordt de beslissende vraag of de overvloed aan consumptiegoederen onder het communisme elke berekening van de individuele arbeidstijd nutteloos zou maken, zuiver genegeerd. Op een even eenvoudige manier worden de vragen over het voortbestaan van de monetaire vormen en de sociale productiviteit rechtstreeks geïsoleerd.

Is dit te wijten aan de moeilijkheid om een maatschappij te ontwerpen die gebaseerd is op schaarste, of op overvloed? Tenslotte kon de relatie tussen communisme en natuur, de cruciale vraag naar hun evenwicht voor het voortbestaan van de mensheid, op dat moment niet duidelijk worden gesteld.

5. De klassenstrijd en de arbeidersraden

De publicatie van *De arbeidersraden* in januari 1946 zou bijdragen tot de verduidelijking van de radenbeweging. Rond de groep Communistenbond Spartacus hadden zich militanten verzameld afkomstig uit de groep van Sneevliet (MLL Front) en de GIC als Canne-Meijer, Jan Appel en B.A. Sijes. De klassenstrijd werd bij hen meer opgevat als een economische beweging dan als een proces van toenemende organisatie van het proletariaat. Pannekoek, die kritiek had op de visie in de *Grondbeginselen*, gaf belangrijke aanzetten tot nadenken om de politieke dimensie van de arbeidersraden te begrijpen, die men niet kon reduceren tot organen van economisch beheer. Zelfs als de basis van de klassenstrijd economisch was, werd deze noodzakelijkerwijs omgezet in een politieke strijd van alle arbeiders om de macht.

Het "zelfbeheer" van de klassenstrijd

Pannekoek legde meer de nadruk op de noodzaak van een algemene klassenorganisatie dan op het proces van de strijd. Hij bevestigde inderdaad dat “de organisatie het vitale beginsel is van de arbeidersklasse, de voorwaarde voor haar emancipatie”.⁹² Deze duidelijke stelling toont aan dat de opvatting van het radencommunisme in deze periode niet die van het anarchisme was. Tot het verschil van deze stroming benadrukte Pannekoek dat de klassenstrijd minder “directe actie” is dat bewustwording van het doel van de strijd, en dat bewustzijn voorafgaat aan actie:

“De geestelijke ontwikkeling is de belangrijkste factor bij het grijpen van de macht door het proletariaat. De proletarische revolutie is niet het product van een brute, fysieke kracht; het is een overwinning van de geest... In het begin was de daad. Maar de daad is niets meer dan

⁹² *The Workers' councils*, hoofdstuk "the direct Action".

het begin... Elke onbewustheid, elke illusie over de aard, het doel, de kracht van de tegenstander resulteert in ongeluk en de nederlaag sticht een nieuwe slavernij."⁹³

Alleen dit bewustwordingsproces in de arbeidersklasse maakte het spontaan uitbreken van "wilde stakingen" (illegaal of niet officieel) mogelijk, tegenover stakingen die door de vakbonden "beheerd" werden met inachtneming van regels, "wet en orde". Spontaniteit was niet de ontkenning van de organisatie; integendeel "de organisatie wordt spontaan, onmiddellijk geboren".

Maar noch het bewustzijn, noch de organisatie voor de strijd is een doel op zich. Zij drukken de proletarische praxis uit waarin bewustzijn en organisatie vallen onder een praktisch proces van uitbreiding van de strijd, dat leidt tot de eenwording van het proletariaat:

"... de wilde staking, zo'n vuur in de wei, verspreidt zich over de andere fabrieken en omvat massa's, steeds belangrijker... de eerste taak die vervuld moet worden, de belangrijkste, is het maken van propaganda om te proberen de staking uit te breiden. "

Dit idee van uitbreiding van de wilde stakingen was echter in tegenspraak met dat van het in bezit nemen van de fabrieken, een idee dat door Pannekoek werd gepropageerd. Pannekoek was, evenals de militanten van de Spartacusbond, zeer getekend door het verschijnsel van de bezetting van de fabrieken in de jaren dertig. De bezetting van de fabrieken was de geschiedenis ingegaan onder de naam "Poolse stakingen", aangezien de Poolse minderjarigen in 1931 de eersten waren geweest die deze tactiek toepasten. Deze had zich vervolgens uitgebreid in Roemenië en Hongarije, vervolgens in België in 1935, en tenslotte in Frankrijk in 1936.

Destijds had de Italiaanse communistische linkerzijde, rond *Bilan*, weliswaar deze explosies van arbeidersstrijd begroet⁹⁴, maar aangetoond dat deze bezettingen leidden tot opsluiting van de arbeiders in de fabrieken, wat overeenkwam met een contrarevolutionaire koers in de richting van de wereldoorlog. Bovendien resulteerde een revolutionaire koers vooral in een beweging van uitbreiding van de strijd die culmineerde in het plotselinge verschijnen van de arbeidersraden. Het verschijnen van de raden leidde niet noodzakelijkerwijs tot een stopzetting van de productie en de bezetting van de fabrieken. Integendeel, tijdens de Russische revolutie bleven de fabrieken werken, onder controle van de fabrieksraden; de beweging was geen bezetting van de fabrieken, maar de politieke en economische overheersing van de productie door de raden in de vorm van dagelijkse algemene vergaderingen. Daarom was de verandering van de fabrieken in Noord-Italië in "forten" door de arbeiders in 1920, die de werkplaatsen bezetten, een uiting van een afnemende revolutionaire koers.

⁹³ *The Workers' councils*, hoofdstuk "Thought and action".

⁹⁴ Zie. *The Italian Communist left*, hoofdstuk 4.

Voor de Italiaanse communistische linkerzijde was het noodzakelijk dat de arbeiders de banden die hen aan hun fabriek bonden zouden verbreken, om een klasseneenheid te creëren die het nauwe kader van de werkplek te boven ging. In deze kwestie sloten Pannekoek en de Spartacusbond zich aan bij de “factoristische” ideeën van Gramsci in 1920. Zij beschouwden de strijd binnen de fabriek als een doel op zich, aangezien de taak van de arbeiders het beheer van het productieapparaat was, als eerste fase vóór de verovering van de capaciteit:

“...in de bezetting van de fabrieken vindt deze toekomst plaats die afhangt van het duidelijke bewustzijn dat de fabrieken aan de arbeiders toebehoren, dat zij samen een harmonieuze eenheid vormen en dat de strijd voor de vrijheid tot het einde toe in en door de fabrieken gevoerd zal worden...hier worden de arbeiders zich bewust van hun nauwe band met de fabriek...het is een productieapparaat dat zij laten functioneren, een orgaan dat alleen door hun werk een levend onderdeel van de maatschappij wordt.”⁹⁵

In tegenstelling tot Pannekoek had de Spartacusbond de neiging te zwijgen over de verschillende fasen van de klassenstrijd, en onmiddellijke strijd (wilde stakingen) en revolutionaire strijd (massastakingen waaruit de raden voortkwamen) door elkaar te halen. Elk stakingscomité - ongeacht de historische periode en de fase van de klassenstrijd - werd vergeleken met een arbeidersraad:

“Het stakingscomité bestaat uit afgevaardigden van verschillende fabrieken. Het wordt dan “algemeen stakingscomité” genoemd; maar men kan het ook arbeidersraad noemen.”⁹⁶

Integendeel, Pannekoek onderstreepte in de *Vijf Stellingen over de klassenstrijd* (1946) dat de wilde staking pas revolutionair werd voor zover zij veranderde in “een strijd tegen de staat”; in dat geval “moeten de stakingscomités dan algemene, politieke en sociale functies vervullen, d.w.z. de rol van arbeidersraden”.⁹⁷

Het zelfbeheer van de nieuwe politieke macht

Trouw aan het marxisme wees Pannekoek het gebruik van geweld als middel in de strijd tegen de staat niet af, noch het concept van de “dictatuur van het proletariaat”. Maar deze waren in geen geval een doel op zich; zij waren nauw ondergeschikt aan het communistische doel: de zelfemancipatie van het proletariaat dat door zijn strijd bewust wordt. Haar enige actieprincipe was de arbeidersdemocratie. De revolutie van de raden was niet “een brutale en domme kracht (die) alleen maar kan vernietigen”. “De revoluties zijn integendeel nieuwe constructies die voortkomen uit nieuwe vormen van organisatie en denken. De revoluties zijn

⁹⁵ *The Workers' councils*, hoofdstuk 3: "Occupation of factory".

⁹⁶ Zie *The New World*, booklet, 1947, p. 12. Bij de "Bond" bestaat, evenals bij Pannekoek, de neiging de stakingscomités te beschouwen als permanente organisaties, die na de strijd blijven bestaan. Vanwaar bij Pannekoek de oproep om - na de staking - kleine zelfstandige vakbonden op te richten, "intermediaire bijeenkomst vormen...", na een grote staking, kern van de beste militanten in één vakbond. Overal waar een staking spontaan zou losbarsten, zou deze vakbond aanwezig zijn met haar ervaren organisatoren en haar propagandisten." (*The Workers' councils*, p. 157.)

⁹⁷ *Theses on the class struggle*, in S. BRICIANER, op. cit.

constructieve perioden binnen de evolutie van de mensheid.” Daarom “als gewapende actie (speelde) ook een grote rol in de klassenstrijd”, dan was dat in dienst van een doel: “niet om schedels te breken, maar om de hersenen te openen”.⁹⁸ In deze richting was de dictatuur van het proletariaat geen andere dan de vrijheid van het proletariaat voor de verwezenlijking van de ware radendemocratie:

“De opvatting van Marx over de dictatuur van het proletariaat lijkt identiek aan de arbeidersdemocratie in de organisatie van de raden.”

Pannekoek zorgde ervoor de dictatuur van het proletariaat te onderscheiden van die van de staat: “De raden zijn geen regering; zelfs de meest gecentraliseerde raden zijn niet van regerings aard, omdat zij geen middelen hebben om hun eigen wil aan de massa’s op te leggen; zij hebben geen machtsorganen. Alle sociale macht komt toe aan de arbeiders zelf.”

De arbeidersraden lijken dus een autonome structuur van zelfregulering aan de basis, zonder behoefte aan gespecialiseerde organen. Bovendien ondersteunt Pannekoek de mogelijkheid om gedecentraliseerde macht uit te oefenen, door het “polycentrisme” van de proletarische macht: *“In deze wederzijdse afhankelijkheid en deze verbondenheid van de fabrieken, in hun banden met andere takken van de productie, zullen de raden, die discussiëren en beslissen, steeds bredere actieterrinen bestrijken, totdat de organisatie, de consumptie en de distributie van alle noodzakelijke goederen, zijn eigen raden van vertegenwoordigers van alle betrokken delen zal vereisen en eerder lokaal of regionaal zal zijn.”*⁹⁹

Tegenstrijdigheden en stiltes van de arbeidersraden

Men zal verschillende tegenstrijdigheden in het boek van Pannekoek noemen.

Er is aanvankelijk de visie van een automatische groei van de strijd- en fabriekscomités tot arbeidersraden. Deze comités kondigen de raden aan door hun herroepbaarheid:

“Tijdens een wilde staking beslissen de arbeiders alles zelf door middel van algemene vergaderingen. Zij kiezen stakingscomités, waarvan de leden op elk moment herroepbaar zijn. Als de beweging in een groot aantal fabrieken wordt uitgedragen, wordt de eenheid van actie tot stand gebracht dankzij verbrede comités, waarin de afgevaardigden van alle stakende fabrieken bijeenkomen. Deze afgevaardigden beslissen niet los van de rangen en standen, en leggen hun wil niet aan hen op. Zij dienen slechts als doorgeefluik, dat de mening en de verlangens verwoordt van de groep die zij vertegenwoordigen, en, omgekeerd, de mening en de argumenten van de andere groepen overbrengt aan de algemene vergaderingen, voor discussie en beslissing. Zij zijn voortdurend herroepelijk en kunnen niet de rol van leiders spelen. De arbeiders moeten zelf hun weg kiezen, zelf beslissen over het verloop van de actie; het vermogen om te beslissen en te handelen, met zijn risico's en zijn

⁹⁸ *The Workers' councils*, hoofdstuk "the revolution of the workers".

⁹⁹ *The Workers' councils*, hoofdstuk "the organisation of the councils".

verantwoordelijkheden, komt hen toe. En wanneer de staking eindigt, verdwijnen de comités."¹⁰⁰

Hoewel Pannekoek terecht de nadruk legt op het evolutionaire aspect van het proces, laat hij niet zien in welk opzicht een echte historische sprong bestaat waarbij de revolutionaire vorm van de raden opkomt, terwijl de stakingscomités nog slechts potentieel revolutionair zijn.

In de tweede plaats werd bij Pannekoek door een enge opvatting van de "democratie" van de arbeiders in de raden de kwestie van de macht van de arbeiders tegenover andere klassen en vooral tegenover de staat buiten beschouwing gelaten. De raden leken de weerspiegeling van verschillende "meningen" bij de arbeiders. Ze zijn een soort parlement met zijn commissies, waar verschillende werkgroepen naast elkaar bestonden, maar zonder uitvoerende of wetgevende macht:

"De afgevaardigden in de raden zijn ... gebonden door hun mandaat: zij hebben als enige opdracht de mening te vertolken van de werkgroepen die ervoor gekozen hebben hen te vertegenwoordigen. Aangezien zij voortdurend herroepbaar zijn, behouden de arbeiders die hen gekozen hebben alle macht."

De raden waren dus geen instrument van de macht van het proletariaat, maar een abstracte vergadering:

"De raden controleren niet; zij brengen de meningen, de intenties, de wil van de werkgroepen over."

Maar, zoals zo vaak, wordt in *De arbeidersraden* een bewering gevolgd door zijn exacte antithese, zodat het moeilijk is een samenhangende gedachte los te laten. Zowel in de geciteerde passage lijken de arbeidersraden ondoeltreffend, als verder worden ze gedefinieerd als een machtig orgaan "dat politieke taken moet vervuld", waar "wat besloten is... door de arbeiders in praktijk wordt gebracht". Wat impliceert dat de raden "het nieuwe recht, de nieuwe wet schrijven".

In de derde plaats leken de raden slechts organen van de fabriek te zijn, of fabrieksraden. Zo leek de territoriale spreiding en dus internationalisering van de raden een secundair probleem. Voor Pannekoek lijkt de vorm van de raden niet echt van territoriale aard, maar een gecoördineerde vereniging van de verschillende productieplaatsen:

"De vertegenwoordiging door middel van raden is niet gebaseerd op de absurde hergroepering van gemeenten of districten; zij hangt af van de natuurlijke hergroepering van de arbeiders in het productieproces, de enige echte basis van het sociale leven." (idem).

"Alleen de proletarische belangen worden er vertegenwoordigd, deze vorm sluit de deelname van kapitalistische afgevaardigden uit.... De arbeidersraden zijn de organen van de dictatuur van het proletariaat."

¹⁰⁰ *Living Marxism*, November 1938, "General remarks on the question of organisation".

Zo komt alles uit de fabrieken om terug te keren naar de fabrieken, in de uitoefening van de politieke of economische macht. De fabrieken leken zoveel “vestingen” in de verwezenlijking van de ware vereniging van de producenten. Men kan zich vandaag de dag afvragen of deze visie nog juist is, gezien het afnemende gewicht van de fabrieken in het economische en sociale leven. Vanuit economisch oogpunt, in een wereld met zes miljard mensen, doodt een te sterke centralisatie elk zelfregulerend economisch initiatief, elke spontaniteit van de producenten (en consumenten), om het socialisme te verwezenlijken. Nergens wordt de vraag gesteld of een gedecentraliseerde territoriale basis voor de uitoefening van de macht niet de beste basis voor besluitvorming en actie zou zijn.

Tenslotte wordt nergens gesproken over het antagonisme tussen de raden en de staat die uit de revolutie is voortgekomen. Hoewel de kwestie in de Russische Revolutie aan de orde was, lijkt Pannekoek de raden impliciet te beschouwen als een soort staat, waarvan de taken steeds meer economisch zullen zijn, zodra de arbeiders de “meesters van de fabrieken” zijn geworden. De raden houden op politieke organen te zijn en “worden omgevormd... tot productieorganen”. Onder deze invalshoek is het moeilijk te zien waarin de theorie van de raden van Pannekoek verschilt van die van de bolsjewieken na 1918. Laten we niet vergeten dat de omvorming van de raden vanaf maart 1918 tot productieorganen voor de staat gepaard ging met de afschaffing van elke democratie bij de verkiezing van de afgevaardigden. De raden waren niets meer dan een lege huls of “een Potemkin-dorp”, een eenvoudig aanhangsel van de staat die het staatskapitalisme opzette. Het beleid van het oorlogscommunisme bereikte dat de raden werden omgevormd tot productieorganen ten dienste van de economische en militaire behoeften van de Russische staat.

Meer dan 50 jaar na de opstelling van de arbeidersraden zijn er nog veel concrete vragen die niet zijn opgelost:

- evolutie van de maatschappij, waar de plaats van het fabrieksproletariaat niet zo sterk is als in het verleden.
- onzin van een voorstelling van de samenleving die is opgebouwd onder de exclusieve vorm van kleine productie-eilanden, en niet onder de invalshoek van de internationalisering.
- nemen de raden alle economische taken van de samenleving op zich, op het punt om een trust, een economische staat te worden?
- de vraag van Rühle: centralisme of anticentralisme? wordt de economie gecontroleerd door een systeem van “polycentrisme”, of door middel van decentralisatie (voorbeeld van Internet).
- als de maatschappij in de schaarste blijft, waarin kunnen de arbeidersraden dan de socialisatieorganen zijn van een maatschappij die gebaseerd is op de naties, de nationale economie, sociale lobby's (bedrijven en gilden)?
- de herroeping van de “afgevaardigden” binnen de raden: is het een garantie tegen vijandelijke partijen. Het is nog de vraag naar de verhouding tussen de staat, de

zogenaamde “proletarische” of “halve staat” - die geacht wordt in dienst te staan van alle arbeiders - en de arbeidersraden.

De kwestie van de staat wordt niet echt duidelijk gemaakt. De cruciale vraag naar de aansturing van de nieuwe maatschappij ontbreekt: geen geldeenheid meer? verdwijnen van de boekhouding in de fabrieken? plotselinge verdwijning van de loonarbeid? geen emulatie meer in de arbeid? En hoe zit het met de boekhouding van de sociale kosten? Al deze vragen worden niet gesteld, en het was een enorme moeilijkheid om ze te behandelen zonder een wereldervaring, terwijl de Russische revolutie alleen in staat was om - ondanks of dankzij het oorlogscommunisme - binnen het kader van het staatskapitalisme te passen.

Dergelijke vragen stellen betekent terugkeren naar het uitgangspunt, zoals uitgewerkt door Dietzgen en van de Nederlandse linkerzijde, dat van de “geestelijke” factor, drijvende kracht van de nieuwe samenleving.

En tenslotte wat met de plaats van de verschillende partijen die de revolutie van de raden opeisen. Men zal merken dat Pannekoek het bestaan van revolutionaire partijen niet ontkent: zij verloren hun oude jakobinistische functie van streven naar het grijpen van de macht, als een staf van de sociale oorlog. Zij belichamen de gedachte van de in decentrale werkgroepen georganiseerde arbeiders:

“(Zij) hebben een functie: het verspreiden van helderheid en kennis, het bestuderen, bespreken en formuleren van de sociale ideeën, en het verhelderen van de geest van de massa's door middel van hun propaganda. De arbeidersraden zijn de organen van de praktische actie en strijd van de arbeidersklasse; de partijen hebben de taak de geestelijke kracht uit te werken. Hun activiteit is essentieel voor de zelfemancipatie van de arbeidersklasse.”¹⁰¹

Revolutionaire partijen (“radencommunisten”) en raden zijn dus sterk met elkaar verbonden, op de smalle en moeilijke weg die leidt van de loonslavernij naar de zelfemancipatie van heel de uitgebuite en onderdrukte bevolking.

Philippe Bourrinet.

¹⁰¹ Ibidem.

